
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ադրբեջանը նոր ընտրության շեմին	4
Бакинское эхо «пятидневной войны»: концептуальные бреши в «карабахской стратегии» Азербайджана	7
Карабахский реестр	10
Իսլամական գործոնը Ադրբեջանում (նախագահական ընտրությունների շրջանում)	13
Ադրբեջանի տնտեսությունը	16
«Ֆրիդրմ հաուզ». ազատության վարկանիշն աշխարհում 2008թ.	19
Իրան-ԱՄՆ և Իրան-Իսրայել հարաբերությունների շուրջ	23
Зачем США нужен конфликт на Кавказе	26
«Лев» у ворот Европы	28
Ռազմաքաղաքական նորություններ (2008թ., սեպտեմբերի 13 – հոկտեմբերի 16)	33
Էթնոդավանական փոքրամասնություններին և կրոնական խնդիրներին վերաբերող նորություններ (2008թ. օգոստոսի 30 – հոկտեմբերի 15)	37
Современное миротворчество. Коллекция фактов	41

ԱՂԻԲԵՋԱՆԸ ՆՈՐ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՇԵՄԻՆ

Թեև հոկտեմբերի 15-ին Ադրբեջանում կայացած նախագահական ընտրությունները որևիցե անակնկալ չմատուցեցին և տեղի ԿՐՀ հրապարակած վերջնական արդյունքների համաձայն՝ Ալին-կրտսերը ստացավ ձայների 88.73%-ը, սակայն Բաքվի վերնախավի համար ընտրություն կատարելու ժամանակը, թերևս, նոր է գալիս:

Գոյություն ունեն մի շարք ցուցիչներ, որոնք խոսում են Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականությունում ենթադրվող փոփոխությունների մասին:

Այդ փոփոխություններն Ադրբեջանի շուրջ և ադրբեջանական արտաքին քաղաքականությունում, ի վերջո, կարող են ստանալ այնպիսի համալիր բնույթ, որ տեղաշարժ առաջացնեն Ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ առկա *status quo*-ում: Արդեն նորություն չէ, որ այս պահին ԼՂՀ հարցը Ռուսաստանի և Թուրքիայի կողմից առաջարկված հարավկովկասյան նախաձեռնության առանցքային կետն է:

Իրավիճակային վերլուծություն

Չնայած զարգացումները Վրաստանի շուրջ չեն մարել և այդ ուղղությամբ մենք առաջիկայում դեռ պետք է նորություններ սպասենք, սակայն տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ աստիճանաբար ավելի մեծ տեղ է գրավում «ադրբեջանական հարցը»:

«Ադրբեջանական հարցը» նորություն չէ: Այդ երկրի աշխարհագրական դիրքը և էներգետիկ պաշարները նախորդ դարում էական նշանակություն են ունեցել հարավկովկասյան աշխարհաքաղաքականության համար, և իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ իրավիճակը չի փոխվել նաև մեր օրերում:

Տարօրինակ չէ, որ Ռուսաստանի նախագահ ընտրվելուց կարճ ժամանակ անց Դմիտրի Մեդվեդևն այցելեց Բաքու: Այդ իմաստով զուգահեռներն այն փաստի հետ, որ Խորհրդային Ռուսաստանը Հարավային Կովկասի խորհրդայնացումը սկսեց հենց Ադրբեջանից, ավելի շատ օրինաչափություն են, քան պատահականություն: Հետևաբար, մեզ համար անակնկալ չպետք է լիներ այն, որ այսօր Մոսկվան ու Անկարան որոշեցին միասին հանդես գալ տարածաշրջանին առնչվող դիվանագիտական համալիր նախաձեռնությամբ: Երկու կողմերի այդ քայլը նույնպես պետք է գնահատել որպես աշխարհաքաղաքական օրինաչափ կոնստրուկցիա, ինչպես 20-րդ դարի սկզբին էր, և քանի դեռ չի փոխվել տարածաշրջանային քաղաքականության տրամաբանությունը, այդ օրինաչափությունն իրեն ժամանակ առ ժամանակ զգալ կտա:

Ներկայացված զարգացումների համատեքստում պետք է նոր իմաստով գնահատել հունիսի սկզբին «Դաշնրոմ»-ի ղեկավար Ալեքսեյ Միլերի առաջարկությունը Ալին-կրտսերին, ըստ որի՝ ռուսական ընկերությունը պատրաստ է գնել արտահանման նախատեսված ադրբեջանական ողջ բնական գազը՝ միջազգային բարձր գներով¹: Անշուշտ, առաջարկությունն ինքնին ռազմավարական էր և առաջին հերթին նշանակում է, որ Ռուսաստանը հայտ է ներկայացրել Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության նկատմամբ սեփական ազդեցությունը մեծացնելու ուղղությամբ (բանաձևը շատ պարզ է՝ ով վերահսկում է Բաքվի էներգետիկ հոսքերը, վերահսկում է նրա արտաքին քաղաքականությունը): Բայց գլխավոր հետևությունը պետք է լիներ ոչ թե այն, որ մենք պետք է նորություններ սպասենք նաև Ադրբեջանի նավ-

¹ Ըստ արևմտյան աղբյուրների՝ Ադրբեջանի միայն «Շահ-Դենիզ» գազահանքը պարունակում է 1.2 տրլն մ³ բնական գազի պաշարներ, և 2011-ից հետո այն տարեկան կկարողանա արդյունահանել մոտ 17 մլրդ մ³ բնական գազ: Ըստ հունիսին տարածված տեղեկության՝ Միլերը ադրբեջանական հազար մետր³ գազի դիմաց առաջարկել է \$360:

թային սեկտորին առնչվող ռուսական նախաձեռնություններում¹, այլ այն, որ Միլերի առաջարկությունից հետո կանխատեսելի էր Ղարաբաղյան հարցում ռուսական ակտիվության կտրուկ աճը: Այս դեպքում նույնպես բանաձևը հստակ է՝ Ադրբեջանում ռազմավարական գերակայության հասնելու համար վերահսկողությունը նրա էներգետիկ պաշարների նկատմամբ բավարար չէ, պետք է վերահսկողություն հաստատվի նաև ԼՂՀ հիմնախնդրի նկատմամբ:

Սակայն, կարծես թե ի տարբերություն նախորդ դարասկզբի, մենք, այնուամենայնիվ, նորություններ ունենք: Պատահական չէ, որ ռուս-վրացական պատերազմից հետո Վաշինգտոնում որոշեցին փոխնախագահ Չեյնիի մակարդակով պատվիրակություն ուղարկել Ադրբեջան: Ճիշտ է, ԱՄՆ փոխնախագահն այցելեց նաև Վրաստան և Ուկրաինա, սակայն ուշադրություն գրավեց այն հանգամանքը, որ նրա առաջին հանգրվանը Բաքուն էր (սեպտեմբերի 3): Իսկ մոտ մեկ ամիս անց՝ հոկտեմբերի 1-3-ը, Ադրբեջանի մայրաքաղաքում էր ԱՄՆ պետքարտուղարի առաջին տեղակալ Ջոն Նեգրոպոնտեն: Հիշեցնենք, որ 2005-2007թթ. Նեգրոպոնտեն զբաղեցրել է նորաստեղծ ԱՄՆ Ազգային հետախուզության տնօրենի պաշտոնը², ում անուղղակի ենթակայության ներքո են գործում ամերիկյան գրեթե բոլոր հատուկ ծառայությունները, և համարվում է ԱՄՆ ներկայիս վարչակազմի առանցքային դեմքերից մեկը:

Փաստն այն է, որ նշված այցերն ի ցույց են դնում ամերիկյան կողմի մտահոգությունները՝ կապված Բաքվի շուրջ ընթացող զարգացումների հետ: Օրինակ, Բաքուն օգոստոսին միջազգային շուկա նավթի մի որոշակի չափաբաժին՝ 100 հազ. տոննա, արտահանեց Իրանի միջոցով, իսկ սեպտեմբերին այդ թիվը հասավ 300 հազ. տոննայի³: Բնութագրիչ է, որ ընդամենը մեկ տարի առաջ անհետանկարային թվացող այդ տարբերակները (ադրբեջանական նավթի արտահանումը Ռուսաստանի և Իրանի միջոցով⁴) ուղեկցվեցին պաշտոնական Բաքվի ուշագրավ հայտարարություններով. ս.թ. սեպտեմբերի 25-ին «The Financial Times» պարբերականի հրապարակած հարցազրուցում Ադրբեջանի արտգործնախարար Էլմար Մամեդյարովը հայտարարում է, թե Բաքվի արտաքին քաղաքական ռազմավարությունն է՝ լինել բոլորի լավ բարեկամը՝ համաձայն սեփական ազգային շահերի:

Ներկայացվածը նշաններ են, որ Բաքվում, ըստ ամենայնի, ձեռնամուխ են եղել փոփոխություններ մտցնել սեփական էներգակիրների արդյունահանման և արտահանման ռազմավարությունում: Հնարավոր է, որ դա այդպես չէ, սակայն Չեյնիի ու Նեգրոպոնտեի այցերը վկայում են, որ Վաշինգտոնում հենց այդպես էլ հասկացել են: Քիչ հավանական է, որ այդ պահին գոյություն ունենար որևիցե այլ հարց, որն ամերիկյան վարչակազմի նման բարձրաստիճան ներկայացուցիչներին կբերեր Բաքու:

¹ Չնայած հետագա զարգացումներն ընթացան հենց այդ ուղղությամբ: Վրաց-ռուսական պատերազմի հետևանքով, երբ ժամանակավորապես փակվեցին Վրաստանի տարածքով անցնող «Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան» և «Բաքու-Մուփսա» նավթամուղերն ու անհնար դարձավ ադրբեջանական նավթը միջազգային շուկա տեղափոխել նաև վրացական երկաթգծով, Բաքուն շատ արագ որոշում կայացրեց իր սև ոսկու մի մասը՝ օրական մոտ 100 հազ. բարել, տեղափոխել Ռուսաստանի միջոցով՝ «Բաքու-Նովոռոսիյսկ» նավթամուղով: Վրաց-ռուսական պատերազմից հետո էլ ռուսական ուղին շարունակում է գործել:

² Ջոն Նեգրոպոնտեն եղել է ԱՄՆ Ազգային հետախուզության առաջին տնօրենը:

³ Իրանի միջոցով ադրբեջանական նավթն արտահանվում է, այսպես կոչված, փոխանակման (swap) միջոցով: Բաքուն իր արդյունահանած նավթն Իրանի կասպյան Նեկա նավահանգստում հանձնում է իրանական «National Iranian Oil Terminals Co» ըկերությամբ և նույն քանակությամբ նավթ ստանում Իրանի հարավային Պարսից ծոցի նավահանգիստներում, որտեղից էլ արտահանում է միջազգային շուկա:

⁴ Նախկինում այդ տարբերակներն իրական չէին համարվում, քանի որ ադրբեջանական նավթը բավականացնում է միայն «Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան» ու «Բաքու-Մուփսա» նավթամուղերով արտահանվելու համար, և պատճառներից մեկն էլ դա էր, որ 2007թ. սկզբից Բաքուն հրաժարվեց իր նավթն արտահանել «Բաքու-Նովոռոսիյսկ» նավթամուղով:

Հետևություններ

Ռուսական կողմի նպատակները պարզ են: Օգոստոսյան հարավօսական պատերազմից հետո վերահսկողության սահմանումը ԼՂՀ հակամարտության նկատմամբ ոչ միայն էապես կբարձրացնի Մոսկվայի ազդեցությունը տարածաշրջանում, այլև ԱՄՆ-ի ու ԵՄ-ի համար էլ ավելի դժվար, իսկ մի գուցե անիմաստ կդարձնի ներկայության պահպանումը Վրաստանում:

Մինչդեռ, առաջին հերթին, ԱՄՆ-Մեծ Բրիտանիա զույգի համար Մոսկվայի կողմից «ճեղքման» գրանցումը կամ առավել ևս վերահսկողության սահմանանումը Ղարաբաղյան խնդրի նկատմամբ կնշանակի եթե ոչ Ադրբեջանի հիմնական էներգետիկ հոսքերի նկատմամբ ազդեցության կորուստ, ապա գոնե Ադրբեջանի էներգետիկ ոլորտում ներկայության կրճատում:

Մյուս կողմից, հիմնավորված է թվում այն տարբերակը, որ *status quo*-ն փոխելու առումով Մոսկվան ունի ժամանակային սահմանափակումներ: Ընթացող ամերիկա-իրանական պայմանավորվածությունները Վաշինգտոնում գործող վարչակազմի փոփոխությունից հետո կարող են հանգեցնել մի իրավիճակի, երբ ամերիկյան կողմը կփորձի վերադարձնել վրաց-ռուսական պատերազմի հետևանքով կորսվածը: Մինևույն ժամանակ, այդ պայմանավորվածությունները կարող են Թեհրանին նոր հնարավորություններ տալ Հարավային Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում գործելու համար:

Սակայն գլխավոր հետևությունն առնչվում է Ադրբեջանին: Ավելի հավանական է թվում այն տարբերակը, որ եթե Վաշինգտոնում, Լոնդոնում, Բրյուսելում կամ նույնիսկ Թեհրանում որոշեն ընդդիմանալ ռուս-թուրքական նախագծին, ապա դրա առաջին նշանները մենք կտեսնենք Բաքվում: Դրա մասին կարող են վկայել Չեյնիի ու Նեգրոպոնտեի վերոհիշյալ այցելությունները: Միգուցե դրա օգտին են խոսում նաև Ռուսաստանի արտգործնախարար Սերգեյ Լավրովի և ԵԱՀԿ Մինսկի խմբում ԱՄՆ ներկայացուցիչ Մեթյու Բրայզայի՝ Ղարաբաղյան խնդրին վերաբերող ադրբեջանամետ հայտնի հայտարարությունները: Այսինքն՝ պետք է, որ Բաքվում կանգնեն ընտրության առջև, որի հստակեցումից հետո միայն իմաստ կունենա անդրադառնալ ԼՂՀ հարցին: Այսօր, սակայն, մի բան պարզ է՝ Ադրբեջանը ներկայում չի կարող իրեն թույլ տալ վարել նախկին՝ մի մեծ մասով Արևմուտքին միտված արտաքին քաղաքականություն:

Մարգիս Հարությունյան
«Նորավանք» հիմնադրամ»

БАКИНСКОЕ ЭХО «ПЯТИДНЕВНОЙ ВОЙНЫ»: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ БРЕШИ В «КАРАБАХСКОЙ СТРАТЕГИИ» АЗЕРБАЙДЖАНА

«Пятидневная война» в августе 2008г. оказала большое влияние на политическую ситуацию на Кавказе, как впрочем, и во всем мире. Как часто бывает в такого рода конфликтных ситуациях, любое столь важное политическое событие (тем более результат пусть и локальной, но все-таки реальной войны) создает некий информационный фон и новый прецедент, который проецируется иными сторонами, имеющими аналогичные этнополитические конфликты, и становится определенной отправной точкой, с которой начинается новая оценка ситуации. Не является таким исключением и конфликт вокруг Нагорного Карабаха. Влияние боевых действий в Грузии, Южной Осетии и Абхазии непосредственно сказалось на всех сторонах, вовлеченных в карабахский конфликт, особенно на концептуальных политических подходах и восприятиях дальнейших перспектив развития конфликта руководителей и представителей политических элит Армении, Azerbaijan и Нагорного Карабаха. Это касается, в первую очередь, дискредитации по крайней мере двух ключевых составляющих так называемой «карабахской стратегии» Azerbaijan.

Несмотря на всю терминологическую сложность дефиниции слова «стратегия», мы условно будем называть «карабахской стратегией» Azerbaijan всю совокупность концептуальных подходов руководства этой страны, способы политического, военного, экономического, коммуникационного и иного воздействия, которые осуществляет официальный Баку в отношении к Нагорному Карабаху и Армении. Составной частью указанной «стратегии не прямых действий» Azerbaijan в карабахском конфликте также следует считать его информационно-пропагандистские, экономические и военно-политические инициативы (сознательные или неосознанные), адресованные вовлеченным в процесс карабахского урегулирования странам и международным организациям, призванные создать более благоприятное представление о подходах и позиции Баку в конфликте.

Одним из важных элементов «карабахской стратегии» Azerbaijan являлась открытая и публичная угроза возобновить боевые действия, для влияния на психологическое восприятие конфликта как западными державами и международными организациями, так и армянскими сторонами. Силовой шантаж проявлялся как в заявлениях государственных и политических деятелей Azerbaijan самых разных уровней, так и превалирует в настроениях и оценках большей части азербайджанской политической элиты и широкой общественности. Дополнительную аргументацию указанной политики Azerbaijan в глазах его руководства и политической элиты добавляют также неоправданно высокие ожидания от роли нефтяного фактора и желания навязать Армении и Нагорному Карабаху экономически изматывающую «спираль» гонки вооружений.

***

Вышеуказанные концептуальные взгляды, в увязке с реваншистскими настроениями, до последнего времени являлись превалирующими у военно-политического руководства Azerbaijan вплоть до нападения Грузии на Южную Осетию. В информационно-пропагандистском поле Azerbaijan эти настроения, видимо, достигли своего пика именно в первую половину дня 8 августа 2008 г., когда все азербайджанское информационное поле заполнили восхищенные репортажи и комментарии бакинских экспертов, политологов и даже официальных представителей азербайджанского МИД, поддержавших действия грузинского руководства, деловито рассуждавших о неспособности Москвы предпринять что либо против «решительных и волевых» шагов М.Саакашвили и все время подводящих аналогии «к теперь уже скорому началу» Azerbaijanом такой же операции по возвращению Карабаха. По некоторым данным, с утра 8-го августа была даже поднята по тревоге азербайджанская армия, а в штабах прифронтовых частей стали готовиться к раскрытию заветных конвертов с приказами применительно ко Дню X. А затем вдруг все в Azerbaijanе стихло...

Практически целых две недели, примерно со второй половины дня 8-го августа, когда окончательно стало ясно, что Россия все же вступила в войну, и вплоть до 20-х чисел августа 2008г., ни один из высших официальных лиц Азербайджана, включая президента И.Алиева, более не выступал с заявлениями или комментариями по поводу военных действий в Грузии. И даже эксперты и политологи молчали или же ограничивались общими словами в своих комментариях по сложившейся ситуации в регионе после шокового исхода «Пятидневной войны».

Одним из «практических» результатов августовских боев в окрестностях Цхинвали стало крушение мифа о реальности силового шантажа в виде возобновления боевых действий в Карабахе, активно используемого в течение последних лет азербайджанским руководством как во внутриполитической пропаганде, так и в региональном политическом дискурсе. Августовский «блицкриг наоборот» и неожиданно быстрое поражение армии бывшей «метрополии» – т.е. Грузии, вновь решившейся силовым путем вернуть себе отколовшуюся мятежную автономию – Южную Осетию (а в последующем, видимо, и Абхазию), оказали вполне ясное и понятное впечатление на умы политиков и широкой общественности в Баку. Аналогии для политической элиты Азербайджана напрашивались более чем зеркальные. Крах самой возможности «украинского прецедента» в Южной Осетии и Абхазии, очевидность полной потери Грузией в среднесрочной перспективе даже надежды на восстановление своей юрисдикции над Сухумом и Цхинвалом (по итогам боевых действий уже именно так, без окончания *-и* в названиях), юридическое признание независимости этих бывших советских автономий пусть даже еще только одним влиятельным международным актором, многочисленные жертвы и фактическая деморализация грузинской армии, угроза потери власти в стране командой М.Саакашвили – все эти примеры вряд ли явились желанной перспективой для правительства Ильхама Алиева в случае возобновления боевых действий в зоне карабахского конфликта.

То, что продолжение силового шантажа Армении и Нагорного Карабаха может неожиданно привести к весьма опасным последствиям для самого Азербайджана в случае реального возобновления боевых действий, в самом Баку, похоже, также уже успели оценить. Следствием этого является радикальное изменение с конца августа 2008г. самой риторики высказываний азербайджанских руководителей относительно перспектив карабахского конфликта – появилась некая «конструктивность» и упоминание необходимости продолжения сторонами мирного переговорного процесса, исчезли обязательные упоминания о скором и неизбежном восстановлении Азербайджаном «конституционного порядка» в Карабахе всеми способами, и т.д.

Правда, ко всему этому надо бы еще добавить резкое усиление за последние два месяца антизападных настроений среди азербайджанской политической элиты и дальнейшее углубление давно уже заметной тенденции исламизации страны, а также подъем прорусской «ориентации» среди части общественности Азербайджана. Но это уже скорее издержки или вернее результаты претворения в жизнь «азербайджанского комплиментаризма» – ведь дружить с фактически победившей (пусть и довольно неожиданно для самой себя) в региональной войне Россией все-таки приятнее и безопаснее, чем продолжать выступать против нее на Южном Кавказе в тандеме с еще не пришедшими в себя после августовских событий США и европейскими странами.

***

Второй же составляющей «карабахской стратегии» Азербайджана, также в последние недели после завершения «Пятидневной войны» фактически показавшей свою концептуальную несостоятельность, явилась идея продолжения кампании экономического и коммуникационного «удушения» Армении путем ее многосторонней блокады как со стороны Азербайджана, так и со стороны Турции. Эта идея являлась фактически краеугольным камнем «карабахской стратегии» независимого Азербайджана – возможно, за все годы активной фазы карабахского конфликта в его противостоянии с Ереваном и Степанакертом с начала 1990-х гг. Несмотря на то, что за все это время указанная концепция так и не доказала свою эффективность, подтверждением чего явился бурный двузначный экономический рост Армении в течение последних нескольких лет в условиях «полублокады» со стороны Турции и Азербайджана, тем не менее, в Баку вплоть до последнего времени, видимо, искренне верили в ее действенность и перспективность.

Однако наметившиеся некоторые симптомы армяно-турецкого «потепления», ставшие реальными после беспрецедентного «футбольного» визита президента Турции А.Гюля в Ереван 6 сентября 2008г. и в принципе способные привести к установлению полноценных дипломатических отношений и открытию границ и коммуникационных путей, полностью дискредитируют концептуальную составляющую политики официального Баку в его политическом противостоянии с Арменией и Нагорным Карабахом. Хотя армяно-турецкие отношения стали проявлять положительную тенденцию еще до августовских боевых действий в Южной Осетии, тем не менее, проявившиеся в результате этой войны коммуникационные риски Грузии еще более подстегнули интерес уже в первую очередь Анкары к возможности открытия границ с Арменией и использования ее территории в качестве некоего альтернативного Грузии транспортно-го и даже энергетического коридора для Турции.

Трудностей на пути нормализации армяно-турецких отношений еще очень много, в том числе внутри самой Турции и среди различных слоев турецкой общественности (как, впрочем, и внутри общественности Армении и армянской диаспоры), однако сама динамика, о реальности которой, как и о возможности самого визита президента Турции в столицу Армении, мало кто верил еще несколько месяцев тому назад, дают повод рассуждать, что в обозримом будущем можно будет говорить о политическом, а значит – и коммуникационном прорыве в отношениях двух стран и на всем Южном Кавказе. Гарантий подобного рода развития отношений между Арменией и Турцией даже сейчас не сможет дать никакой эксперт или политик, но уже никто и не сможет доказать неизбежность обратного сценария и долговременного сохранения нынешнего состояния армяно-турецких отношений и закрытой границы.

***

Конечно же, концептуальное банкротство двух важнейших составляющих «карабахской стратегии» Азербайджана – силового шантажа и надежды на коммуникационно-экономическое «удушение» Армении и Карабаха – не способны в обозримом будущем снизить напряженность в зоне карабахского конфликта или же ликвидировать полностью риск возобновления боевых действий по инициативе Баку. Естественное и неизбежное состояние острого реваншизма азербайджанской политической элиты, как показывает мировой опыт, может сохраняться в течение долгого времени. Как указывал в свое время немецкий военный классик Карл фон Клаузевиц, поражение в войне практически никогда не рассматривается потерпевшей стороной как абсолютная и окончательная реальность, «ибо побежденная страна часто видит в нем лишь преходящее зло, которое может быть исправлено в будущем последующими политическими отношениями»¹. Равно как и изменение регионального политического фона не в пользу проигравшей страны также не всегда снижает остроту восприятия конфликта или же усиливает в ней «миротворческие» настроения.

Временной фактор, тем не менее, играет определенную роль на деактуализацию такого рода настроений в обществах стран, находящихся в состоянии конфликта с соседями. Реваншизм проигравшей в локальном этнополитическом конфликте стороны может ослабнуть лишь тогда, когда у нее пропадет внутренняя надежда вновь выиграть у победителя. В исторической перспективе это может быть результатом или значительного усиления потенциала победителя над проигравшим за все время после победы и осознанием нереальности реванша, или же повторным или многократным поражением страны-реваншиста. Еще более существенным фактором является динамика внешнеполитического фона и корректировка подходов ведущих мировых и региональных игроков или же изменение существующего статус-кво в данном регионе.

Впрочем, последнее обстоятельство – изменение или скорее формирование совершенно нового статус-кво на Южном Кавказе после «Пятидневной войны» – уже произошло и стало политической реальностью...

Сергей Минасян

---

¹ Клаузевиц К. О войне. М. – СПб, 2007, с. 27.

КАРАБАХСКИЙ РЕЕСТР

Оценки обоснованности факта признания державами современности новых государственных на политической карте мира строятся вокруг тезиса об уникальности международно-правового и политического «рождения» этих государств. Признанию независимости Косово и Абхазия с Южной Осетией придано звучание противостояния двух крупнейших военно-политических держав – США и России. Это противостояние можно определить как проецирование мощи двух указанных держав на сферу возникновения новых государств, в основание прав на суверенность и политическую жизнеспособность которых кладется принцип исключительности. Последний подразумевает факт неуниверсальности признания своих «подопечных» государств, и, соответственно, сама аргументация строится вокруг политического по своей природе тезиса об исключительности факта признания.

Понятие «исключительность» применительно к аргументационной базе признания новых государственных по определению основывается и проистекает из политической материи, что особенно наглядно проявляется, если сравнивать это понятие со своим антиподом – «универсальность».

Универсальность – это правило, норма, имеющая широкое распространение и хотя бы ограниченную общепризнанность со стороны определенного числа субъектов. В таком случае универсальность приводит нас к правовой материи, устанавливающей некие стандарты, которые должны учитываться, например в нашем случае, международным сообществом государств или отдельными государствами при принятии решения о признании или непризнании новых суверенитетов. Исключительность же позиционирует себя как, прежде всего, политическая категория, которая выступает исключением из универсальных правовых стандартов и поэтому дает право признающим государствам на особое мнение.

Ни одно государство мира не может противопоставлять себя общепризнанным нормам международного права. Но любое государство, претендующее на регалии особенностей своих международных позиций и военно-политической мощи, стремится к постулированию своего «исключительного» мнения, нередко противопоставляемого большинству международного сообщества государств. Случай «альтернативного» противопоставления мнения по признанию государственности Косово и Абхазии с Южной Осетией является классическим примером указанной ситуации.

США говорили об исключительности признания государственности Косово, Россия пошла по тому же пути в отношении своей аргументации по отношению к новым суверенностям на Кавказе.

Очень много написано и обсуждено по поводу прецедентности или непрецедентности Косово по отношению к другим де-факто государствам на постсоветском пространстве. Достаточно много высказано об определенной непоследовательности и «ксерокности» позиции России в ее аргументационной базе по «исключительности» случая Абхазии и Южной Осетии. В то же время, очень мало или практически ничего не говорится об абсолютной ненужности для Нагорно-Карабахской Республики опоры на какие-то прецеденты или полупрецеденты для своего продолжающегося и необратимого государственного существования.

Правовые аспекты аргументации основ существования НКР весьма обширны, известны и в целом не подвержены объективной азербайджанской антиаргументации. Меньшее внимание, мягко говоря, удивляется констатации и перечислению пунктов политической исключительности прав Нагорно-Карабахской Республики на суверенную государственность.

Попробуем сформулировать эти пункты, политическая исключительность которых на фоне правовой неуязвимости существования Нагорно-Карабахской Республики именно в качестве суверенной государственности беспрецедентна и поэтому не нуждается в какой-либо особой санкционированности свыше со стороны крупнейших держав¹.

¹ Отметив в отдельном разделе III безупречность правовых основ провозглашения Нагорно-Карабахской Республики, Стратегия национальной безопасности Республики Армения закрепила следующий поли-

Объективные параметры геополитического и геоэкономического характера, реалии региональной безопасности говорят в пользу такой беспрецедентной исключительности.

Среди нижеперечисленных элементов политической исключительности прав Нагорно-Карабахской Республики на суверенную государственность есть элементы, которые отсутствовали и во многом продолжают отсутствовать у ограниченно признанных государственных Косово и Абхазии с Южной Осетией.

1. Поддержание достигнутого в 1994г. с непосредственным участием Нагорно-Карабахской Республики перемирия невозможно без Вооруженных Сил НКР. В регионе конфликта отсутствует внешняя по отношению к нему сила, которая бы осуществляла своими средствами и ресурсами поддержание и обеспечение состояния прекращения огня и воздержанности сторон конфликта от инициирования интенсивных и широкомасштабных боевых действий. Наличие наиболее боеспособной в регионе армии у НКР стало тем необходимым элементом, который обеспечил устраненность внешних сил от вовлеченности в зоне конфликта в виде миротворческой миссии военного контингента.
2. Вокруг изначальных границ НКР, которые были определены Республикой в предвоенный с Азербайджаном период, образовался так называемый пояс безопасности в виде контролируемых ныне территорий Низинного Карабаха (территории исторического Арцаха). Уникальность этих территорий с геополитической и геоэкономической точек зрения, с позиций незаменимого «материального» ресурса для поддержания мира и безопасности на Кавказе в целом беспрецедентна. Более того, очевидно, что реальность включения зоны Карабахского конфликта в геополитические и геоэкономические конструкции внешних сил обуславливается наличием именно этих территорий, а точнее, их контролем армянскими вооруженными силами.
3. Два вышеотмеченных пункта лежат в основе следующего тезиса, который выступает уникальным случаем в сравнении с другими этнополитическими конфликтами современности: Нагорно-Карабахская Республика является не *потребителем*, а *продуцентом* такой незаменимой ценности для современного мира, как безопасность. Все уже ограниченно признанные в 2008г. новые государственности на политической карте мира были и остаются потребителями безопасности. Нагорно-Карабахская Республика с самого начала своего де-факто существования выступала региональным продуцентом безопасности, отразившим агрессию со стороны Азербайджана по итогам интенсивных и широкомасштабных военных действий в 1992-1994гг. и продолжающим обеспечивать безопасность в регионе с основой на свою собственную армию и территории Низинного Карабаха. Последние выступают гарантом невозобновления военных действий и удержания потенциального агрессора от интенсивного «размораживания» перемирия в зоне конфликта.
4. Наличие общей де-факто границы с такой региональной силой, как Иран еще больше укрепляет потенциал геополитической значимости территорий Низинного Карабаха и делают саму Нагорно-Карабахскую Республику региональным субъектом, не зажатым в пространственном измерении между двумя противостоящими региональными силами. В этом аспекте наличие у Косово общей границы, в частности, с Македонией не играло такой потенциальной геополитической роли и в целом сводилось к обеспечению дополнительных возможностей албанцев края устанавливать связи со своими соотечественниками на территории весьма слабого регионального субъекта.
5. Геоэкономическая значимость и уникальность Нагорно-Карабахской Республики как самостоятельного государства не менее существенна. Если, например, последний опыт «размораживания» югоосетинского конфликта показал, что проецируемые риски конфликта могут привести к *ограничению, задержкам* или *частичной переориентации* региональных трубопроводных и транспортных артерий, то в случае подобного сценария в зоне Кара-

---

тический императив: «Постоянно исходя из принципа, что любое окончательное соглашение или окончательный документ должны получить также одобрение карабахской стороны, Армения считает приемлемыми только те варианты урегулирования, которые будут направлены на закрепление необратимой реальности фактического существования Нагорно-Карабахской Республики».

бахского конфликта внешние и региональные акторы столкнутся уже с *непоправимым ущербом, долгосрочной остановкой* или *полной переориентацией* таких артерий. НКР может «закрыть» трубопроводные проекты при возобновлении военных действий, а не просто отложить их эксплуатацию во времени.

6. Нагорно-Карабахская Республика осуществляла с самого начала своей де-факто государственности властные функции на собственной территории самостоятельно, без привлечения международных инстанций (администрация ООН в Косово) или опоры на кадровые и подобные ресурсы «государства-поддержки» (Абхазия и Южная Осетия). Более того, НКР показала свои возможности по проецированию собственных кадровых ресурсов на «государство поддержки» в лице Республики Армения.
7. Неучастие Нагорно-Карабахской Республики в так называемых переговорах по урегулированию также уникально. Это означает одно – самих переговоров как таковых не существует. Нынешние усилия двух сторон конфликта при поддержке Минской группы ОБСЕ можно назвать консультациями, обменом мнениями, согласованием принципов, но не переговорами. Последние в своем международно-привычном и необходимом формате появятся в повестке дня тогда, когда за стол таких переговоров сядет третья сторона конфликта – Нагорно-Карабахская Республика. В нынешнем же формате консультаций и обмена мнениями НКР участвует весьма активно, если иметь в виду «челночные» поездки сопредседателей Минской группы в различных конфигурациях.
8. Формат нынешних «консультаций по согласованию принципов урегулирования» в виде Минской группы ОБСЕ не имеет аналогов в современной практике взаимодействия посредствующих сил по урегулированию этнополитического конфликта. Три постоянных члена Совета Безопасности ООН, три самые мощные ядерные державы современности, как в военном, так и в мирном измерениях, участвуют в одной институциональной конструкции, позитив дипломатического общения в рамках которой может выходить далеко за рамки непосредственных задач Минской группы ОБСЕ.
9. К осознанию необходимости этнического размежевания в зоне Карабахского конфликта для долгосрочности любого возможного урегулирования и выхода на следующий этап – разрешение конфликта – Нагорно-Карабахская Республика пришла задолго до того, как это стало актуальным в контексте урегулирования вокруг Косово и Абхазии с Южной Осетией. Особенно рельефно осознание этой необходимости нашло свое недавнее применение в зоне югоосетинского конфликта.
10. Карабахский вопрос – это часть Армянского вопроса. Соответственно, какое-либо решение по Карабахскому вопросу затронет пласты Армянского вопроса в целом и приведет их в движение на взаимосвязанных направлениях: Западная Армения, Нахиджеван, Джавахк.

Приведенный список элементов политической уникальности и исключительности прав Нагорно-Карабахской Республики на государственную самостоятельность, конечно же, не может быть полным, что подразумевает его открытость для возможных дополнений. С нашей точки зрения, настало время для консолидированной работы как лиц принимающих политические решения в Армении и Нагорном Карабахе, так и представителей экспертного сообщества по «инвентаризации», оптимизации, актуализации и донесения до международного сообщества государств, задействованных и интересующихся карабахской проблематикой международных экспертов четко сформулированного, последовательного изложения реестра, в котором бы перечислялись и аргументировались элементы политической исключительности прав Нагорно-Карабахской Республики на суверенную государственность.

Такой реестр, как нам представляется, сыграет свою противодействующую роль конъюнктурным интересам некоторых внешних сил, стремящихся, при возможности, навязать армянской национальной государственности какие-либо решения.

Михаил Агаджанян

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ (նախագահական ընտրությունների շրջանում)

Հոկտեմբերի 15-ին Ադրբեջանի նախագահական ընտրություններում մեծամասնությամբ հաղթանակ տարավ «Ենի Ազրրբայջան» իշխող կուսակցության կողմից առաջադրված թեկնածու, ներկայիս նախագահ Իլհամ Ալիևը՝ ստանալով քվեների մոտ 89 տոկոսը: Հասկանչական է, որ Ադրբեջանի գրեթե բոլոր ընդդիմադիր կուսակցությունները բոյկոտել էին ընտրությունները, որին մասնակցող և ընդդիմադիր կեցվածք ունեցող թեկնածուներից ոչ մեկն ազդեցիկ գործիչ չէր:

Ադրբեջանում նախընտրական գործընթացն ընթացավ հիմնականում առանց ցնցումների: Այս առումով, թերևս, բացառություն է օգոստոսի 17-ին, երեկոյան աղոթքի ժամանակ, Բաքվի Աբու Բաքր սուննիական մզկիթում տեղի ունեցած պայթյունը, որի արդյունքում զոհվեցին և վիրավորվեցին բազմաթիվ մարդիկ: Վիրավորվեց նաև մզկիթի իմամը՝ իր համայնքում մեծ հեղինակություն ունեցող Հաջի Համեթ Սուլեյմանովը: Միջադեպն աննախադեպ էր և մեծ հնչեղություն ստացավ: Պատահական չէ, որ գործի հետաքննության հսկողությունն անձամբ ստանձնեց Իլհամ Ալիևը, ով հետագայում, արդեն Ռամադանին հաջորդած տոնի առիթով, շնորհավորելով Ադրբեջանի իսլամ բնակչությանը, որոշ պոպուլիստական հայտարարություններ արեց այն մասին, որ Ադրբեջանում, որը կրոնական և էթնիկ հանդուրժողականության օրինակ է, կրոնական հակասություններ չկան և չեն եղել:

Որոշակի վահաբական ուղղվածություն ունեցող մզկիթում տեղի ունեցած ահաբեկչության կապակցությամբ Ադրբեջանում մի քանի տեսակետներ հնչեցին: Պաշտոնական վարկածի համաձայն՝ պայթյունը նպատակ ուներ նախագահական ընտրություններից առաջ ապակայունացնել սոցիալ-քաղաքական իրավիճակը երկրում: Նման տեսակետ հայտնեց Ադրբեջանի խորհրդարանի Անվտանգության և պաշտպանության մշտական հանձնաժողովի նախագահ Այդին Միրզազադեն: Իսկ Ադրբեջանի նախագահին կից գործադիր մարմնի ղեկավար Ռամիզ Մեհտիևի բացատրության մեջ պարզ ակնարկ կար այն մասին, որ իսլամական կրոնաքաղաքական հոսանքների արմատականացում պետությունը չի հանդուրժելու. «Մենք չենք պատրաստվում արգելել վահաբականությունը երկրում, սակայն եթե այս կամ այն դավանանքի առանձին ներկայացուցիչներ... գործեն արմատական ձևով, նրանց գործունեությունը կվերցվի օրենքի շրջանակի մեջ»:

Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդ, շեյխուլիսլամ Հաջի Ալլահշյուքյուր Փաշազադեի կարծիքով՝ պայթյունը երկու խմբավորումների միջև առկա հակասությունների արդյունք է: Նմանատիպ մեկ այլ վարկածի համաձայն՝ ահաբեկչությունը կարող էին կազմակերպած լինել արմատական իսլամի կողմնակիցները, որոնք, չնայած իրենց չափազանց քիչ թվաքանակին, պայքարում են Ադրբեջանում իսլամական պետություն ստեղծելու համար: Իսկ Համեթ Սուլեյմանովը հայտնի է արմատական խմբավորումների դեմ իր բացասական կեցվածքով, ուստի ահաբեկչությունը կարող էր նաև անձնավորված լինել:

Չի բացառվում, որ Ադրբեջանում իսլամի տարբեր ուղղությունների միջև ծայր առնող հակասությունները ոչ պակաս շահեկան են հենց պետության համար, որը, որպես կանոն, հարմար առիթի է սպասում՝ կասեցնելու նրանց գործունեությունը: Հայտնի է, որ իսլամի տարբեր ուղղությունների (այդ թվում՝ վահաբականների) դեմ պարբերաբար իրականացվում են ճնշումներ ու ձեռքարկություններ: Պետությունը խստորեն վերահսկում է կրոնական համայնքների, կազմակերպությունների և կրոնաքաղաքական ուժերի գործունեությունը՝ միաժամանակ ամեն գնով կասեցնելով երկրում իսլամի քաղաքական մշակույթի ձևավորումը:

Մարդու իրավունքների պաշտպան, Բաքվի շիական Ջումա մզկիթի նախկին իմամ Իդրար Իբրահիմովը կարծիքով՝ ադրբեջանական հասարակությունը պետք է դիտարկի միջադեպը

որպես հարված Ադրբեջանի հոգևոր և բարոյական անվտանգությանը: Ըստ այդմ՝ այն արդյունք է Ադրբեջանում իսլամի ոչ ճիշտ լուսաբանման և վտանգում է պետականությունը:

Իսլամագետ Էլմիր Կուլիևի ենթադրությամբ՝ Աբու Բաքր մզկիթում տեղի ունեցած պայթյունը տագնապալից ազդանշան է, որը ստիպում է վերանայել Ադրբեջանում կրոնական մշակույթի նկատմամբ վերաբերմունքը: Ըստ նրա՝ կրոնական արմատական և կրոնաքաղաքական գաղափարներին պետք է հակադրել բարոյաէթիկական արժեքներ և հնարավորինս շուտ մշակել հայեցակարգ պետության և էթնոդավանական ու կրոնադավանական հարաբերությունների վերաբերյալ, նաև՝ հիմք դնել կրոնական կրթության բազմաշերտ համակարգի:

Տեսակետ հնչեց նաև արտաքին ուժերի միջամտության մասին. նման կարծիք հայտնեց Ադրբեջանի իսլամական կուսակցությունը, որը իշխանությունների կողմից փակվել է 1995-ին՝ Իրանից ֆինանսավորվելու և ղեկավարվելու հիմնավորմամբ, սակայն ներկայումս գործում է կիսալեգիտիմ ձևով:

Չնայած Ադրբեջանի, հատկապես Բաքվի բնակչությունն, ընդհանուր առմամբ, աշխարհիկ ավանդույթների կրող է, սակայն շրջանները որոշակիորեն կրոնականացված են: Պատահական չէ, որ նախագահի առանձին թեկնածուներ նպատակ ունենին շահել հենց այդ շրջանակների համակրանքը:

«Մեծ արարման կուսակցության» առաջնորդ Ֆազիլ Ղասսանֆարոլլուն առաջարկեց վերացնել խիստ ցավոտ հարց համարվող՝ համալսարաններում իսլամական գլխաշոր կրելու արգելքը և իսլամ ուսանողուհիների համար ստեղծել համազգեստ, որն ազատ կլինի իրանական, թուրքական կամ սաուդական տարրերից: Նրա կարծիքով՝ պետությունն առավել հանդուրժողական պետք է լինի հավատացյալների նկատմամբ՝ թույլ տա, որպեսզի վերջիններս աղոթեն մզկիթից դուրս կամ որպեսզի ազանի ձայնը հնչի մզկիթի սահմաններից դուրս: Նախագահի մեկ այլ թեկնածու՝ Ղուլամհուսեյն Ալիբեյլին, տարօրինակ համարեց նախագահական ընտրություններում որպես գործոն իսլամի բացակայությունը: Նրա համոզմամբ՝ Ադրբեջանում մարդու իրավունքները ոտնահարվում են, որի ապացույցն, օրինակ, ոստիկանների կողմից մարդկանց սափրվել ստիպելն է կամ ազատորեն աղոթքն արգելելը:

Մինչդեռ Բաքվի Խաղաղության և ժողովրդավարության ինստիտուտի տնօրեն, «Իսլամն Ադրբեջանում» մենագրության հեղինակ Արիֆ Յունուսովը հավատացած է, որ ադրբեջանական հասարակության և երկրի քաղաքական կյանքում իսլամական գործոնի դերը գնալով աճում է: Նրա կարծիքով՝ իրականում երկրում պայքար կա երկու գաղափարախոսությունների՝ *հեյդարիզմի* և *իսլամիզմի* միջև, որն այլընտրանքային է: Մինչդեռ կառավարությունը կրոնի նկատմամբ որևէ քաղաքականություն չունի, այլ միայն օգտագործում է խորհրդային շրջանին բնորոշ բռնության մեթոդաբանությունը:

Եզրակացություններ

- Ադրբեջանի իշխանությունները մշտապես ձգտում են թուլացնել կրոնի դերը երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում՝ հստակ գիտակցելով, որ իսլամը կարող է դառնալ անվերահսկելի քաղաքական գործոն ներքաղաքական կյանքում, հատկապես ընտրությունների շեմին: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Աբու Բաքր մզկիթում տեղի ունեցած պայթյունը ոչ պակաս ձեռնտու էր պետությանը, և պատահական չէ, որ նախընտրական ողջ գործընթացի շրջանում մզկիթը, փաստորեն, փակված մնաց:
- Պատահական չէ, որ պայթյունից օրեր անց Աբու Բաքր մզկիթի շրջակայքի բնակիչները դիմել են Բաքվի քաղաքային իշխանություններին՝ պահանջելով անվտանգության շարժառիթներով փակել մզկիթը:
- Չնայած մեկ անգամ չէ, որ իշխանությունները հայտարարել են, թե ձգտում են, որպեսզի Ադրբեջանում ձևավորվի առողջ և կառուցողական ընդդիմություն, իրականում հազիվ թե դժգոհ լինեն, որ երկրում կենսունակ քաղաքական ուժեր (այդ թվում՝ քաղաքական իսլամին հարող գործիչներից) չկան:
- Հատկանշական է, որ 2005թ. նոյեմբերին Ադրբեջանում խորհրդարանական ընտրությունների նախօրեին նույնպես իշխանությունները վահաբականության շուրջ հասա-

րակական դիսկուրս սկսեցին: Այդ շրջանում ավելի ու ավելի շատ էր խոսվում այն մասին, որ վահաբականությունը վտանգ է ներկայացնում Ադրբեջանի քաղաքական կայունությանը: Ընտրությունների նախօրեին իշխանությունները կրոնական գործիչներին արգելեցին քաղաքականությամբ զբաղվել:

- Մզկիթում իրականացված պայթյունը կարող է ստեղծել որոշակի նախադեպ նմանատիպ ահաբեկչությունների համար, որին կարող են դիմել ոչ միայն ներքին ուժերը, այլև արտաքին դերակատարները, որոնց համար Ադրբեջանի ներքաղաքական կյանքի անկայունացման համար, որպես խաղաթուղթ, կարող է օգտագործվել իսլամական գործոնը:
- Ներկայումս ադրբեջանցի հասարակական-քաղաքական մի շարք գործիչներ իշխանություններին կոչ են անում ընդլայնել երկրում կրոնական դիսկուրսը, մշակել հասարակական կյանքում իսլամի դերին առնչվող հայեցակարգեր, առավել ճկուն դարձնել պետության և կրոնական շրջանակների միջև հարաբերությունները, կրոնական արմատականացմանը հակադրել էթիկական և բարոյական այլ արժեքներ, ձևավորել կրոնական կրթության զարգացած համակարգ, ինչը հնարավորություն կտա խուսափել իսլամական գործոնի հետ կապված վտանգներից:
- Ադրբեջանում առկա քաղաքական վակուումը, ընդդիմադիր գործիչների անգործությունը, նաև՝ սոցիալական խնդիրները, Ադրբեջանում ունեն իսլամի քաղաքականացման լուրջ հեռանկար: Իսլամը զգալի ներուժ ունի՝ դառնալու գաղափարախոսական հենք սոցիալ-քաղաքական շարժումների համար:

*Արաքս Փաշայան
«Նորավանք» հիմնադրամ*

ԱՂՐԲԵՋԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աղբբեջանը Հարավային Կովկասի ամենախոշոր երկիրն ու տնտեսությունն է, որը տարածաշրջանում առանձնահատուկ տեղ է գրավում նավթի ու գազի պաշարների շնորհիվ: Վերջին տարիներին Աղբբեջանին հաջողվեց մեծապես օգտվել այն հանգամանքից, որ նավթի արդյունահանման աճն իրեն պատկանող կասպյան ծանծաղուտներում համընկավ նավթի միջազգային գների աննախադեպ աճին, ինչի շնորհիվ կարողացավ ոչ միայն գրանցել աննախադեպ տնտեսական աճ, այլև ստանալ աստղաբաշխական եկամուտներ: Այդուհանդերձ, երկրի տնտեսությունն ունի բազմաթիվ խնդիրներ, որոնց լուծումն անհնարին կլինի առանց լուրջ կառուցվածքային բարեփոխումների:

Աղյուսակ 1

Աղբբեջանի տնտեսության կարևորագույն պարամետրերը

	2006	2007	2008 (գնահատական)
ՀՆԱ, մլն դոլար	20983	29400	46000
Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ, դոլար*	2508	3473.9	5600
Պետբյուջեի ծախսեր, մլն դոլար	4548	7271	13000
Միջին ամսական աշխատավարձ, դոլար, (տարվա վերջ)	216	280	320
Էլեկտրաէներգիայի արտադրություն, մլրդ կվտ/ժ	23.1	20.3	-
Նավթի արդյունահանում, մլն տոննա	32.3	41.7	52
Գազի արդյունահանում, մլրդ խմ	6,1	11	
Տնտեսական ազատություն (տեղը մոտ 160 երկրների շարքում)	123	107	107
Կոռուպցիայի ընկալում (տեղն ավելի քան 160 երկրների շարքում)	130	150	158
Բիզնես անելու դյուրինություն (մոտ 180 երկրների շարքում)	99	97	33
Գլոբալ մրցունակություն (134 երկրների շարքում)			69

* պաշտոնական վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ 2008թ. Աղբբեջանի բնակչությունը 8,6 մլն է: Մակայն հայտնի է, որ երկրի մոտ 2 մլն քաղաքացիներ մեկնել են արտագնա աշխատանքի:

Ինչպես երևում է աղյուսակից, Աղբբեջանի տնտեսությունը ներկայում ունի Հարավային Կովկասի համար աննախադեպ ծավալ՝ ՀՆԱ-ն կազմում է ավելի քան 40 մլրդ ԱՄՆ դոլար (Հայաստանում սպասվում է մոտ 12 մլրդ): Թեև այդ տնտեսության ավելի քան 60 տոկոսը կազմում է նավթի և մասամբ՝ բնական գազի արդյունահանումը (տե՛ս ստորև), այդ ծավալներն, ինքնին, մեծ ուժ են և զարգացման լայն հնարավորություն են տալիս: Զուր չէ, որ Աղբբեջանը զգալիորեն գերազանցում է Հայաստանին գլոբալ մրցունակության չափանիշով (Հայաստանը տեղ է գրավում 93-97 միջակայքում):

Նավթարդյունահանման դերը

Նկ. 1-ում ներկայացված է Աղբբեջանի ՀՆԱ կառուցվածքը 2007թ.՝ ըստ երկրի պաշտոնական վիճակագրական տվյալների:

Ըստ այդ տվյալների՝ նավթի և գազի արդյունահանումը կազմում է ՀՆԱ մոտ 53 տոկոսը: Հենց այդ ոլորտների արագ աճն է վերջին տարիներին դիտվող տնտեսական աճի համաշխարհային ռեկորդների հիմնական պատճառը (օրինակ, 2007թ. արձանագրված 23 տոկոս

աճի պայմաններում միայն նավթի արտադրությունն աճել էր 37 տոկոսով): Իրականում այս երկու ոլորտների (գլխավորապես՝ նավթի) դերն Ադրբեջանի տնտեսության մեջ ավելին է, քանի որ դրանք ապահովում են պետական բյուջեի մուտքերի ավելի քան 70 տոկոսը (բացի սոսկ ուղղակի հարկային եկամուտներից, ամեն տարի բյուջեին զգալի հատկացումներ են արվում նաև այսպես կոչված Պետական նավթային հիմնադրամից (ՊՆՀ), որում կուտակվում են նավթային ոլորտից ստացվող եկամուտները): Սրա շնորհիվ պետությունը ոչ միայն զգալի ներդրումներ է իրականացնում, այլ նաև ապահովում է տնտեսության մյուս ճյուղերի զոյատևումը (տե՛ս ստորև):

Բնականաբար, 20-ն ավելի տոկոս աճը, որը պայմանավորված էր կասսայան ծանծաղուտներում նավթի արդյունահանման աճով (Ազերի-Չիրադ-Գյունեշլի հանքավայրում), երկար շարունակվել չի կարող: Ըստ ԱՄՀ կանխատեսման (ՆՀ. 2)՝ նավթի արդյունահանման պիկը կլինի 2012թ., որից հետո կնվազեն ոչ միայն նավթի ծավալն ու դրանից ստացվող եկամուտները, այլև երկրի տնտեսության աճի ռեկորդային տեմպերը (2007-ին՝ 23 տոկոս, 2008-ին սպասվում է մոտ 17 տոկոս), իսկ 2012 և 2013թթ. արդեն կդիտվի ՀՆԱ անկում: Սակայն, այդուհանդերձ, Ադրբեջանը դեռ երկար կպահպանի տարածաշրջանի խոշորագույն տնտեսություն լինելու տիտղոսը, քանի որ, օրինակ, 2013թ., երկու տարվա կանխատեսվող անկումից հետո էլ Ադրբեջանի ՀՆԱ-ն կկազմի 2008թ. 118 տոկոսը, այսինքն՝ ներկայիս գներով մոտ 54 մլրդ դոլար: Իսկ կուտակված ու շարունակվող նավթային եկամուտները կմնան բավական մեծ ու դեռ զգալի ժամանակ հնարավորություն կտան պահպանել մեծածավալ պետբյուջե և կատարել զգալի պետական ներդրումներ: Այդ եկամուտների (համախառն) գումարային ծավալը (նավթի բարելը՝ 80 դոլար պայմաններում) մինչև 2025թ. գնահատվում է մինչև 200 մլրդ դոլար: Պետությունն օգտագործում է այս միջոցները ոչ միայն երկրի ներսում, այլև արտերկրում ակտիվներ ձեռք բերելու և այլ ներդրումների համար: Դրանց թվում են նավթավերամշակման ակտիվները Թուրքիայում ու Ռուսիայում, Կարս-Ախալքալաք երկաթուղին և այլն:

Ոչ նավթային ոլորտ

Տնտեսության ոչ նավթային ոլորտում աճը վերջին տարիներին տարեկան 8-9 տոկոսի սահմաններում էր (2008թ. հունվար-օգոստոսին՝ 6.8): Սակայն այդ աճը եղել է հիմնականում շինարարության (գլխավորապես՝ Բաքվում), այն սպասարկող ոլորտների և ծառայությունների հաշվին: Տնտեսության մյուս ճյուղերը մինչ այժմ աճել են կամ թույլ (գյուղատնտեսությունը 2007թ. աճել է 4 տոկոսով), կամ այն ապրանքների հաշվին, որոնք ունեն գուտ ներքին սպառում և քիչ մրցունակ են: Օրինակ, 2007թ. արդյունաբերության ոչ նավթային ոլորտում լուրջ աճ է դիտվել միայն պողպատե խողովակների արտադրության ոլորտում: Նավթավերամշակումը ցածր մակարդակի վրա է և չի աճում: Անկում է դիտվել երկրի համար քիչ թե շատ ավանդական այնպիսի ճյուղերում, ինչպիսին են սառնարանների, օդորակիչների, պայթուցիկ նյութերի ու հորատող մեքենաների արտադրությունները: Ընդհանրապես, այնպիսի վիճակ է, որ նավթային եկամուտների հաշվին (գների, դոտացիների և այլ միջոցներով) պետությունն այս կամ այն կերպ պահպանում է տնտեսության այլ ճյուղերը՝ սոսկ դրանցում աշխատատեղերի կրճատում թույլ չտալու և սոցիալական լարվածության ալիք չբարձրացնելու նպատակով: Այսպես, նավթարդյունահանումը, որն, ինչպես ասվեց, տնտեսության գերակշիռ մասն է կազմում, ներառում է աշխատուժի միայն 1,1 տոկոսը, մինչդեռ գյուղատնտեսությունը, որը տալիս է ՀՆԱ 7,3 տոկոսը, զբաղեցնում է երկրի առկա աշխատուժի 38,8 տոկոսը: Գյանջայի ավտոգործարանը վերջին տարիներին փոխեց մի քանի օտարերկրյա գործընկեր և ներդրող, որպեսզի արտադրի ավտոմեքենաներ (հավաքի դրսից բերվող մասերից, այսպես կոչված «պտուտակահանային հավաքում»): Ներկայում այդպիսի գործընկեր է Ույանովսկի ավտոգործարանը, նաև Մինսկի տրակտորային գործարանը: Այդուհանդերձ, 2007թ. երկրում արտադրվել է միայն 945 ավտոմեքենա. ակնհայտ է, որ դրանց մրցունակության մասին խոսելն իմաստ չունի:

Այսպիսով, Ադրբեջանը հայտնվել է շատ նավթ արտադրող երկրներին բնորոշ իրավիճակում, երբ նավթից ստացած եկամուտների ներհոսքի պայմաններում տնտեսության մյուս ճյուղերն անհրաժեշտ չափով չեն զարգանում (այսպես կոչված «տնտեսային անեծք»):

Ընդամին, Ադրբեջանի իշխանությունները ձգտում են թույլ չտալ «հոլանդական հիվանդություն»՝ ազգային արժույթի արժևորում (մանաթի արժևորումը 2004-2007թթ. ընթացքում շատ ավելի քիչ էր, քան, օրինակ, հայկական դրամինը, համապատասխանաբար, 16 և 52 տոկոս): Ճիշտ է, դրա արժեքը տարեկան 20 տոկոսից ավելի գնաճը եղավ: Սակայն երկրում տնտեսության մրցունակությունը և աշխատանքի արտադրողականության աճը սահմանափակվում են ազատական միջավայրի ու մրցակցության բացակայությամբ, պետական մեծ միջամտությամբ: Նույնիսկ նավթային ոլորտում աշխատանքի արդյունավետությունը հեռու է միջազգային ցուցանիշներից. Ըստ «Ֆայնենշըլ Թայմսի», Ադրբեջանի Պետական նավթային ընկերությունը (SOCAR) 2008թ. սկզբին ուներ մոտ 60 հազար աշխատող՝ չորս անգամ ավելի, քան «Բրիթիշ փեթրոլեումը» ողջ աշխարհում: Ընդամին, SOCAR-ը ունի շատ ձեռնարկություններ, որոնք նրա գործունեության ոլորտից շատ հեռու են, բայց պետությունը շարունակում է դրանք պահպանել առնվազն որպես յուրօրինակ սոցիալական նպաստների աղբյուր դրանցում աշխատողների համար: Իսկ 2008-ի մայիսին SOCAR-ը մտավ հերթական ոչ պրոֆիլային բիզնեսի մեջ՝ դարձավ բաժնետեր հարավկորեական մի ընկերության կողմից Ադրբեջանում ստեղծվող նավաշինական գործարանի: Ընդամին, SOCAR-ի բաժինն այդ գործարանում ավելին է, քան հատուկ ներդրումների համար ստեղծված ադրբեջանական պետական հիմնադրամինը:

Տնտեսության ոչ նավթային ոլորտի մրցունակության բարձրացումը, բնականաբար, հռչակվել է պետության առաջնահերթություն (առաջնահերթ համարվողների շարքում են նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաները): Սակայն այդ նպատակին խանգարում է ոչ միայն նավթային եկամուտների ֆոնը, այլև երկրի գործարար միջավայրը, որը բնորոշվում է բարձր կոռուպցիայով, մենաշնորհներով, պետության ուժեղ միջամտությամբ ու տնտեսական ազատության ցածր աստիճանով (տե՛ս *Աղյուսակ 1-ը*): Անհրաժեշտ է նշել այս ոլորտում նկատված մի անսպասելի փոփոխություն՝ 2008թ. տվյալներով Ադրբեջանը կտրուկ բարելավել է բիզնեսի դյուրինության (*Ease of doing business*) չափանիշը, որը հաշվարկվում է Համաշխարհային բանկի կողմից: Ըստ այդ կազմակերպության, անցած տարի Ադրբեջանը մեծապես բարելավել է ներդրողների իրավունքների պաշտպանության, նոր բիզնես ստեղծելու, հարկեր վճարելու և այլ պայմանները, ինչի արդյունքում ընդհանուր ինդեքսով գերազանցել է ավանդաբար ավելի լավ բիզնես միջավայր ունեցող Հայաստանին (որը միշտ գրավել է 40-44 հորիզոնականները): Ժամանակը ցույց կտա, թե այս փոփոխությունները որքանով կայուն կլինեն ու ինչ ազդեցություն կթողնեն Ադրբեջանի տնտեսության վրա:

Տարածքային, սոցիալական և ենթակառուցվածքային խնդիրներ

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել Ադրբեջանին բնորոշ մի շարք տնտեսական խնդիրներ ևս.

- անբավարար ենթակառուցվածքներ, հատկապես ավտոմոբիլային ու երկաթուղային ճանապարհները և խմելու ջրի մատակարարումը: Վերջին տարիներին կառավարությունը զգալի միջոցներ է հատկացնում այս բացը վերացնելու համար, սակայն ջանքերն անբավարար են ու վատ համակարգված,
- բարձր էներգատարություն: Մեկ շնչին ընկնող էլեկտրաէներգիայի արտադրությունն Ադրբեջանում մոտ 2360 կվտ/ժ է (բնակչության իրական քանակը հաշվի առնելով՝ գրեթե 2900), իսկ Հայաստանում՝ 1800 (երկու երկրներն էլ արտահանում են էլեկտրաէներգիա, ինչը համեմատաբար մեծ ծավալ չունի): Չնայած դրան, անխափան էլեկտրամատակարարում չկա նույնիսկ Բաքվի մերձակայքում, իսկ հեռավոր վայրերում վիճակն ավելի վատ է: Վերջին տարիներին կառուցվել են նոր էլեկտրաարտադրող հզորություններ, ավելին, կառավարությունը հայտարարել է ատոմակայան կառուցելու մտադրության մասին,
- զարգացման տարածքային անհամաչափություն: Ըստ պաշտոնական տվյալների, 2007թ. Աշտերոնում ապրում էր մոտ 2 մլն բնակչություն՝ երկրի պաշտոնական բնակչության 23 տոկոսը: Ընդամին, այդ գոտում է գտնվել աշխատատեղերի ընդհանուր թվի 48 տոկոսը (միայն Բաքվում՝ 43 տոկոսը):

Հարություն Խաչատրյան

**«ՖՐԻԴԼՍ ՀԱՈՒԶ». ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐԿԱՆԻՇՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 2008թ.¹
Աղբրեջան**

Մեթոդաբանական հարցեր

«Ֆրիդրմ Հաուզ»-ի կողմից ներկայացվող «Ազատության վարկանիշն աշխարհում» 2008թ. տարեկան զեկույցում, ինչպես և նախորդ զեկույցներում, պահպանվել են վարկանիշային հետազոտության մեթոդաբանության հիմունքները: Այսպես, հաշվետվությունում ներառված երկրների ազատության վարկանիշի սահմանման համար կիրառվում են հիմնական երկու ամփոփիչ ցուցիչներ՝ քաղաքական իրավունքներ և քաղաքացիական ազատություն: Նշված երկու ամփոփիչ ցուցիչները ձևավորվում են թվով 7 ենթացուցիչների հանրագումարի հաշվարկի հիման վրա (0-33՝ ոչ ազատ, 33-67՝ մասամբ ազատ, իսկ 68-100՝ ազատ), որոնցից երեքը քաղաքական իրավունքների, մնացածը՝ քաղաքացիական ազատության ցուցիչներ են. այսպես՝

Քաղաքական իրավունքներ

1. ընտրական գործընթաց
2. քաղաքական պլյուրալիզմ և մասնակցություն
3. կառավարության գործառնություն

Քաղաքացիական ազատություն

4. ինքնարտահայտման և հավատքի ազատություն
5. հաղորդակցական և կազմակերպչական իրավունքներ
6. օրենքի ուժ
7. անձնական ինքնակառավարում և անհատական իրավունքներ/*personal autonomy and individual rights.*

Յուրաքանչյուր ցուցիչ ենթադրում է 1-7 միավորի սահմանում, որտեղ 1 ցուցանիշը բնորոշում է տվյալ պետության քաղաքացիական ազատության կամ քաղաքական իրավունքների բարձրագույն, 7-ը՝ ամենացածր վարկանիշը: Իսկ ենթացուցիչների պարագայում, ընդհակառակը, ինչքան բարձր են ենթացուցիչների միավորները, այնքան ազատության ավելի բարձր սանդղակ կունենան հիմնական ամփոփիչ ցուցիչները: Քաղաքական իրավունքներ և քաղաքացիական ազատություն ցուցիչների համադրումը տալիս է տվյալ երկրի ազատության վարկանիշային կարգավիճակը, որը ենթադրում է 3 կատեգորիա՝ ազատ, մասամբ ազատ և ոչ ազատ: Մասնավորապես, 1-2.5 համարվում է ազատ, 3.0-5.0՝ մասամբ ազատ, իսկ 5.5-7.0՝ ոչ ազատ պետություն:

Աղբրեջանի ազատության վարկանիշը 2007-2008թթ.՝ ըստ ենթացուցիչների

Աղյուսակ 1-ում պատկերված վիճակագրությունից պարզ է դառնում, որ 2007թ. հաշվետվությունում ԱՊՀ երկրների շարքում Աղբրեջանն ազատության վարկանիշով գտնվում է միջնամասում և դասվում ոչ ազատ երկրների շարքը (6-5 միավորներով): Ի տարբերություն Աղբրեջանի, հարավկովկասյան երկու հանրապետությունները կազմակերպության 2007թ. հաշվետվությունում ընդգրկվել են մասամբ ազատ պետությունների ցուցակում. ընդ որում՝ եթե Հայաստանը ԱՊՀ անդամ երկրների շարքում զբաղեցնում է 4-րդ հորիզոնականը (5-4 միավոր), ապա վերջինիս քանակական առումով գերազանցում է Վրաստանի ցուցանիշը (3-

¹ Ֆրիդրմ Հաուզի 2008թ. զեկույցը, ինչպես և մյուս հաշվետվությունները, հիմնվում է նախորդ տարվա ամփոփված վիճակագրական տվյալների վրա:

3): Պետք է նկատել, որ 2007թ. համեմատությամբ «Ֆրիդրմ Հաուզ» կազմակերպության 2008թ. զեկույցում Ադրբեջանի ազատության վարկանիշը որակական առումով որևէ տեղաշարժ չի արձանագրել՝ շարունակելով տեղ զբաղեցնել ոչ ազատ պետությունների շարքում (նույնը վերաբերում է նաև Հայաստանին): Ինչ վերաբերում է Ադրբեջանի վարկանիշի ենթացուցիչների տարեկան փոփոխություններին, ապա ստորև ներկայացված աղյուսակներից պարզ է դառնում, որ բացի 4-րդ՝ ինքնարտահայտման և հավատքի ազատություն ենթացուցիչ, որը զիջել է դիրքը մեկ միավորով, որևէ այլ ենթացուցչային փոփոխություն (դրական, թե բացասական) չի նկատվում¹:

Աղյուսակ 1

Ադրբեջան. Ազատության վարկանիշը ԱՊՀ երկրներում, 2007թ.²

Երկիր	քաղաքական իրավունք	քաղաքացիական ազատություն	կարգավիճակ	Ենթացուցիչներ						
				1	2	3	4	5	6	7
ԱՊՀ երկրներ										
Ուկրաինա	3	2	ազատ	9	13	6	13	10	11	11
Վրաստան	3	3	մասամբ ազատ	9	9	7	12	8	7	10
Մոլդովա	3	4	մասամբ ազատ	9	8	7	10	6	8	9
Հայաստան	5	4	մասամբ ազատ	4	5	4	8	5	6	9
Ղրղզստան	5	4	մասամբ ազատ	5	7	4	10	8	5	7
Ռուսաստան	6	5	ոչ ազատ	3	5	3	8	4	4	7
Ադրբեջան	6	5	ոչ ազատ	3	4	3	7	3	4	8
Ղազախստան	6	5	ոչ ազատ	3	4	3	7	4	4	7
Տաջիկստան	6	5	ոչ ազատ	2	4	3	6	4	4	6
Բելառուս	7	6	ոչ ազատ	0	3	1	3	0	2	5
Ուզբեկստան	7	7	ոչ ազատ	0	0	0	1	0	0	2
Թուրքմենստան	7	7	ոչ ազատ	0	0	0	1	0	0	0
2008թ.										
Երկիր	քաղաքական իրավունք	քաղաքացիական ազատություն	կարգավիճակ	Ենթացուցիչներ						
				1	2	3	4	5	6	7
Ադրբեջան	6	5	ազատ	3	4	3	6	3	4	8

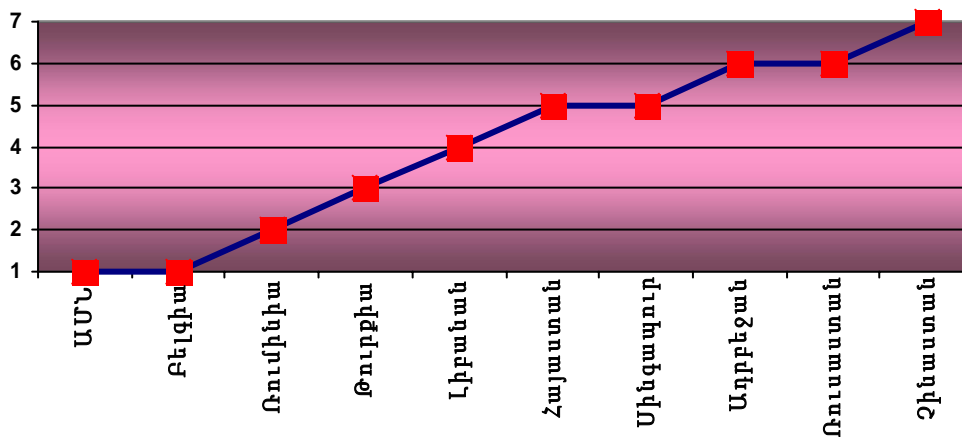
Ստորև գրաֆիկների տեսքով ներկայացված է 2007թ.³ Ադրբեջանի ազատության վարկանիշային գլոբալ դիրքը այլ երկրների շարքում, որտեղ վարկանիշը ձևավորող հիմնական ցուցիչները՝ քաղաքական իրավունքներ և քաղաքացիական ազատություն, տրվում են առանձին:

¹ Հայաստանի 2008թ. ազատության վարկանիշում նույնպես գրանցվել է ընդամենը մեկ ենթացուցիչ (առաջին՝ ընտրական գործընթաց) դիրքի վատթարացում, մնացած ենթացուցիչները պահպանել են 2007թ. ցուցանիշները: Ի տարբերություն Ադրբեջանի ու Հայաստանի, Վրաստանի պարագայում 2007թ. համեմատությամբ ս.թ. զեկույցում արձանագրվել է որակական, սակայն բացասական տեղաշարժ թե՛ քաղաքացիական ազատության և թե՛ քաղաքական իրավունքների ցուցիչներում. եթե 2007թ. Վրաստանն ուներ 3-3, ապա 2008թ.՝ 4-4 միավոր:

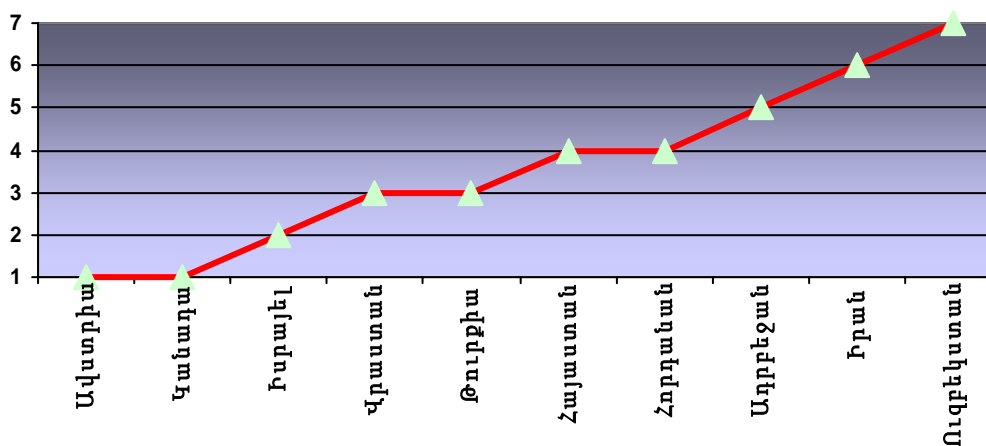
² Հոդվածում ներկայացված աղյուսակները կազմվել են «Ֆրիդրմ Հաուզ» կազմակերպության վիճակագրական տվյալների հիման վրա. աղբյուրը՝ <http://www.freedomhouse.org>:

³ Ելնելով այն հանգամանքից, որ 2008թ. զեկույցում Ադրբեջանը չի արձանագրել որակական տեղաշարժեր, նպատակահարմար ենք համարում տալ 2007թ. տվյալների հիման վրա պատրաստված գրաֆիկը: 2008թ. զեկույցում հստակեցված չեն ընդգրկված երկրների դիրքային հաջորդականությունները:

Քաղաքական իրավունքներ. Ադրբեջանի դիրքը այլ երկրների շարքում, 2007թ.

Քաղաքացիական ազատություն. Ադրբեջանի դիրքը այլ երկրների շարքում, 2007թ.

Աղբյուրը՝ <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=372&year=2007>

Ադրբեջանի ազատության վարկանիշը 2000-2008թթ.

Ինչպես պատկերված է Աղյուսակ 2-ում, 2000-2003թթ. կտրվածքով Ադրբեջանն ազատության վարկանիշով ներառված է մասամբ ազատ երկրների ցուցակում¹: Սակայն կազմակերպության հաջորդ՝ 2004-2008թթ. տարեկան հաշվետվություններում Ադրբեջանի ազատության վարկանիշը վատթարացել է, և երկիրը դասվել է ոչ ազատ երկրների շարքում՝ պահպանելով երկու հիմնական ցուցչային միավորները (6-5): Ինչ վերաբերում է հարավկովկասյան մյուս երկու հանրապետություններին, ապա 2000-2004թթ. թե՛ Հայաստանի և թե՛ Վրաստանի ազատության ցուցանիշները մնացել են անփոփոխ, իսկ 2004թ. ի վեր, եթե Վրաստանը վարկանիշային միավորով բարելավել է իր ցուցանիշը, ապա Հայաստանի դեպքում նկատվում է հակառակ երևույթը՝ մեկ միավոր հետքայլ քաղաքական իրավունքներ ցուցիչում²:

¹ Ադրբեջանի 2000-2003թթ. ցուցանիշները կարող են լիովին համապատասխանել ոչ ազատ երկրների կատեգորիային, քանի որ կազմակերպության մեթոդաբանության համաձայն, մասամբ ազատ և ոչ ազատ կատեգորիաների բաժանարար գիծը համարվում է 5.5-ը: Ուստի եթե երկու հիմնական ցուցիչներից մեկը 6 է, մյուսը՝ 5, ապա երկիրը կարող է դասվել ինչպես ազատ, այնպես էլ ոչ ազատ երկրների ցանկում: Կազմակերպության 2004-2007թթ. զեկույցների համաձայն (որտեղ տեղ են գտել մեթոդաբանական որոշակի փոփոխություններ՝ կապված այդ կետի հետ), Ադրբեջանը նույն 6-5 միավորով արդեն ներառվել է ոչ թե մասամբ ազատ, այլ ոչ ազատ երկրների ցանկում:

² Ինչպես արդեն նշեցինք, 2008թ. Վրաստանի վարկանիշային ցուցիչները մեկ միավոր հետքայլ են արձանագրել հավասարվելով երկրի 2000-2004թթ. արդյունքներին:

Եթե փորձենք ընդհանրացնել աղյուսակում տրված երկրների ընդհանուր վարկանիշային արդյունքները 2000-2008թթ. ժամանակահատվածում, ապա կարելի է նկատել, որ ընդհանուր առմամբ, բացի Իրանից, Ադրբեջանը զիջում է դիրքերը նշված բոլոր պետությունների համեմատ: Ադրբեջանին 2005-2008թթ. կտրվածքով իր արդյունքներով հավասարվել է միայն Ռուսաստանը, որն իր վարկանիշային միավորները 2000-2004թթ. համեմատությամբ վատթարացրել է մեկական միավորով՝ ունենալով 6-5 ցուցիչներ: Նկատենք նաև, որ աղյուսակում ընդգրկված 6 երկրների շարքում 2000-2008թթ. կտրվածքով երկու հիմնական ցուցիչներում (քաղաքական իրավունքներ և քաղաքացիական ազատություն) որևէ տեղաշարժ չի արձանագրվել միայն Իրանի ու Ադրբեջանի պարագայում, սակայն այն տարբերությամբ, որ եթե Իրանը, որպես կանոն, ընդգրկվել է ոչ ազատ երկրների ցանկում, ապա Ադրբեջանը 2000-2003թթ. համարվել է մասամբ ազատ երկիր:

Աղյուսակ 2

Ադրբեջան. Ազատության վարկանիշը 2000-2008թթ.՝ հարակից երկրների համադրությամբ

տարի	Հայաստան			Վրաստան			Ադրբեջան			Թուրքիա			Ռուսաստան			Իրան		
	ՔդԻ	ՔցԱ	Կ	ՔդԻ	ՔցԱ	Կ	ՔդԻ	ՔցԱ	Կ	ՔդԻ	ՔցԱ	Կ	ՔդԻ	ՔցԱ	Կ	ՔդԻ	ՔցԱ	Կ
2000	4	4	ՄԱ	4	4	ՄԱ	6	5	ՄԱ	5	4	ՄԱ	5	5	ՄԱ	6	6	ՈԱ
2001	4	4	ՄԱ	4	4	ՄԱ	6	5	ՄԱ	5	4	ՄԱ	5	5	ՄԱ	6	6	ՈԱ
2002	4	4	ՄԱ	4	4	ՄԱ	6	5	ՄԱ	5	4	ՄԱ	5	5	ՄԱ	6	6	ՈԱ
2003	4	4	ՄԱ	4	4	ՄԱ	6	5	ՄԱ	3	4	ՄԱ	5	5	ՄԱ	6	6	ՈԱ
2004	4	4	ՄԱ	4	4	ՄԱ	6	5	ՈԱ	3	4	ՄԱ	5	5	ՄԱ	6	6	ՈԱ
2005	5	4	ՄԱ	3	4	ՄԱ	6	5	ՈԱ	3	3	ՄԱ	6	5	ՈԱ	6	6	ՈԱ
2006	5	4	ՄԱ	3	3	ՄԱ	6	5	ՈԱ	3	3	ՄԱ	6	5	ՈԱ	6	6	ՈԱ
2007	5	4	ՄԱ	3	3	ՄԱ	6	5	ՈԱ	3	3	ՄԱ	6	5	ՈԱ	6	6	ՈԱ
2008	5	4	ՄԱ	4	4	ՄԱ	6	5	ՈԱ	3	3	ՄԱ	6	5	ՈԱ	6	6	ՈԱ

ՔդԻ – Քաղաքական իրավունքներ

ՔցԱ - Քաղաքացիական ազատություն,

Կ – Կարգավիճակ (Ազատ – Ա, Մասամբ ազատ – ՄԱ, Ոչ ազատ – ՈԱ)

Կարեն Վերանյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ԻՐԱՆ-ԱՄՆ ԵՎ ԻՐԱՆ-ԻՍՐԱՅԵԼ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

2009թ. հունիսին Իրանում կայանալու են նախագահական ընտրություններ, որոնք կարևոր նշանակություն կունենան Իրանի ներքին և արտաքին քաղաքականության համար: Բացառություն չեն կարող կազմել նաև Իրանի հարաբերությունները Արևմուտքի՝ ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի հետ, որոնցում վերջին շրջանում որոշակի դրական զարգացումների միտումներ են գրանցվել:

Իրան-ԱՄՆ

2008թ. հուլիսին Իրանի փոխնախագահ Ի.Մաշաին զբոսաշրջության հարցերին նվիրված միջազգային կոնֆերանսի ժամանակ մի հայտարարություն արեց, որի քննարկումը մինչև օրս կարևոր տեղ է զբաղեցնում Իրանի ներքաղաքական գործընթացներում և տեղեկատվական դաշտում: Նա հայտարարեց. «Աշխարհի ոչ մի ազգ մեզ թշնամի չէ. Իրանը ԱՄՆ և Իսրայելի բարեկամն է և հարգում է այս պետություններին: Մենք գտնում ենք, որ ամերիկացիներն աշխարհի մեծագույն ազգերից են»:

Իրանի փոխնախագահի հայտարարությունը բավական հետաքրքիր է երկու առումներով: Առաջին՝ փոխնախագահ Ի.Մաշաին նախագահ Մ.Ահմադինեժադի յուրայիններից է, և այս տեսակետից նրա հայտարարությունն առավել քան տարօրինակ պետք է համարել: Երկրորդ՝ Ի.Մաշաին, փաստորեն, ճանաչեց Իսրայել պետության գոյությունը, ինչը հակասում է Իրանի արտաքին և տարածաշրջանային քաղաքականությանը:

Չնայած քիչ ավելի ուշ Իրանի փոխնախագահը հայտարարեց, որ իր բառերը սխալ են հասկացվել, թե՛ Ի.Մաշաին, թե՛ Մ.Ահմադինեժադին ուղղված քննադատությունների տարափը չպակասեց: Որոշ իրանական թերթեր և վերլուծաբաններ սկսեցին կարծիք տարածել, թե փոխնախագահի հայտարարությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների լավացման նպատակով ընթացող գործընթացների հետևանք: Հարաբերությունների լավացման հնարավորության մասին, ըստ իրանական թերթերի, խոսում է նաև այն, որ Մ.Ահմադինեժադը ոչ միայն չքննադատեց իր տեղակալի հայտարարությունը, այլև սկսեց պաշտպանել նրան՝ իր հերթին ասելով, թե Մաշաինի խոսքերը սխալ են ներկայացվել:

Օգոստոսին ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների լավացման Իրանի քաղաքականության մասին քննարկումները նոր թափ առան այն բանից հետո, երբ Թուրքիայի վարչապետ Ռ.Էրդողանի հետ բանակցություններից հետո Մ.Ահմադինեժադը սենսացիոն հայտարարություն արեց այն մասին, որ ամերիկյան ռազմական ուժերի ներկայությունն Իրաքում կայունացնող նշանակություն ունի թե՛ Իրաքի և թե՛ տարածաշրջանի համար:

Սեպտեմբերին Իրանի նախագահ Մ.Ահմադինեժադի այցը ԱՄՆ աչքի ընկավ ոչ միայն Բուշի վարչակարգի քաղաքականության քննադատությամբ ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայի նիստում և *CNN* հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցի ժամանակ, այլ նաև նրանով, որ իրանական մամուլում «սիոնիստների բարեկամ» և «ղավաճան» պիտակներով ներկայացվող փոխնախագահ Ի.Մաշաին նախագահի կողմից ընդգրկվել էր իրանական պաշտոնական պատվիրակության կազմում և մասնակցում էր Իրանի նախագահի բոլոր հանդիպումներին:

Այստեղ հարկ է նշել, որ Ի.Մաշաինի ընդգրկումն իրանական պատվիրակության մեջ տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ Իրանի հոգևոր առաջնորդ Ա.Խամենեին պաշտոնապես «քննադատեց» Իրանի փոխնախագահին: Սեպտեմբերի 19-ին, ուրբաթյան աղոթքից հետո, Ա.Խամենեին անդրադարձավ Ի.Մաշաինի հայտարարությանը և այն բնութագրեց որպես «սխալ»: «Սխալ» բառի ընտրությունը բավական խորհրդանշական է, քանի որ Իրանի հոգևոր առաջնորդը երբեք չի վարանել ավելի կոշտ բնութագրումներ տալ իրանական քաղաքական գործիչներին՝ համեմատաբար մեղմ հայտարարություններով հանդես գալու պատճառով:

«Դավաճանություն» բառով Խամենեին մի քանի անգամ գնահատել է իրանական «բարեփոխիչներին» առաջարկներն Արևմուտքի հետ հարաբերությունների լավացման վերաբերյալ: Իսկ Մաշաիի հայտարարության պարագայում առաջին անգամ գործ ունենք իրանական բարձրաստիճան պաշտոնյայի կողմից Իսրայել պետության ճանաչման մասին հայտարարության հետ, և այս ամենին Ա.Խամենեին արձագանքում է շատ մեղմ քննադատությամբ: Մա կարող է խոսել այն մասին, որ իրանական ղեկավարության կողմից Արևմուտքի հետ հարաբերությունների լավացման մասին քննարկումները կարող են համապատասխանել իրականությանը:

Միևնույն ժամանակ, վերջին ամիսներին հետաքրքիր զարգացումներ տեղի ունեցան ռուս-իրանական հարաբերություններում, որոնք անուղղակի կապ ունեն նաև ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հետ: Հուլիսին «FOX News» ամերիկյան հեռուստաընկերությունը հաղորդագրություն հեռարձակեց այն մասին, որ ռուսական «Ալֆա-Գրուպ» ֆինանսաարդյունաբերական խոշոր ընկերությունը սկսել է մեծ ներդրումներ կատարել Իրանում: Մասնավորապես, ռուսական ընկերությունը սկսել է գնել հաղորդակցային ոլորտում աշխատող իրանական կազմակերպությունները: Այս լուրերը պաշտոնապես հաստատվեցին Մոսկվայում, երբ հոկտեմբերին ՌԴ նախագահ Դ.Մեդվեդևի ու «Ալֆա-Գրուպի» նախագահ և հիմնական սեփականատեր Մ.Ֆրիդմանի հանդիպման ժամանակ վերջինս հայտարարեց, որ իր ընկերությունը պատրաստվում է ներդրումային էքսպանսիայի Իրանում և Աֆղանստանում: Այստեղ հիմնական ուշագրավ փաստն այն է, որ Մ.Ֆրիդմանը, ով, ըստ «Forbes»-ի՝ ունի 20,8 մլրդ ԱՄՆ դոլարի կարողություն, ըստ որոշ տեղեկությունների, միաժամանակ Ռուսաստանի և Իսրայելի քաղաքացի է: Բացի դրանից, Մ.Ֆրիդմանը Ռուսաստանի հրեական կոնգրեսի փոխնախագահն է, ֆինանսավորում է հրեական հումանիտար ծրագրերի մեծ մասը Ռուսաստանում, «TNK-BP» նավթային ընկերության խոշոր սեփականատեր է: Նա, միևնույն ժամանակ, 2007 թվականից խոշոր ներդրումներ է կատարում բուն Իսրայելում, անմիջական շփումներ ունի Շ.Պերեսի, Բ.Նաթանյահուի, Ա.Լիբերմանի և Է.Օլմերթի հետ:

Այս պարագայում Մ.Ֆրիդմանի բազմամիլիարդ ներդրումներն Իրանում բավական տարօրինակ կարող են թվալ: Միևնույն ժամանակ, ուշադրության է արժանի նաև Իրանի դիրքորոշումը «Ալֆա-Գրուպի» ներդրումների խրախուսման տեսանկյունից, քանի որ Մ.Ֆրիդմանն իր գործունեության բնույթով և ուղղվածությամբ Իրանի քարոզչության համար հարազատ «հրեական լոբբի» հասկացության դասական մարմնավորումն է Ռուսաստանում: Հրեական ներդրումների հոսքը Իրան միայն Թեհրանի հետ հարաբերությունների խորացման մեջ Կրեմլի հետաքրքրվածությամբ բացատրելը, թերևս, սխալ է: Մեր կարծիքով, դրա բացատրությունը պետք է փնտրել նաև այն մասնակի դրական տեղաշարժերում, որոնք վերջերս ի հայտ են եկել Իրան-Արևմուտք հարաբերություններում:

Իրան-ԵՄ

Վերջին երկու ամիսներին ընթացքում Իրան-ԵՄ հարաբերություններում որոշակի դրական տեղաշարժեր են նկատվում: Դրանք, հիմնականում, կապված են այն քաղաքական իրավիճակի հետ, որը ձևավորվել է Հարավային Կովկասում վրաց-ռուսական հակամարտության պատճառով:

Վրաց-ռուսական կոնֆլիկտը տարածաշրջանում ստեղծել է մի իրավիճակ, որն անմիջականորեն առնչվում է Հարավային Կովկասում իրականացվող բոլոր էներգետիկ նախագծերի հետ: Բացառություն չի կազմում «Նաբոքո» գազատարի նախագիծը, որի իրագործումը կարևոր նշանակություն ունի ԵՄ էներգետիկ անվտանգության ապահովման տեսանկյունից: Ակներև է, որ վերջին իրադարձություններից հետո դժվար թե Վրաստանն ընկալվի որպես Կասպիցի շրջանից նավթի և գազի արտահանման կայուն հանգույց:

Այս տեսանկյունից «Նաբոքո» նախագծի ապագան սկսել է ավելի սերտ կապվել Իրանի հետ գազի ոլորտում համագործակցության հաստատման հետ: Հարկ է նշել, որ բանակցությունները եվրոպական և իրանական կողմերի միջև նոր թափ են առել վերջին շաբաթների ընթացքում: Այսպես, հոկտեմբերի 5-ին, ելույթ ունենալով Թեհրանում էներգետիկ անվտանգության հարցերին նվիրված կոնֆերանսում, ավստրիական *OMV* գազային ընկերության

նախագահ Մ.Պայսերը հատուկ ընդգծեց, որ ապագայում Իրանը պետք է կարևոր դեր խաղա գազի համաշխարհային արտադրության մեջ, և «Նաբուքքոն» տալիս է դրա լավ հնարավորություն»:

Նշենք, որ հենց ավստրիական *OMV* ընկերությունն է «Նաբուքքոն» նախագծի հիմնական իրագործողը, և հավանաբար հենց նա էլ գազատարի կառուցումից հետո կստանձնի դրա շահագործման և ղեկավարման դերը:

Նույն հոկտեմբերի 5-ին թուրքական *BOTAS* գազային ընկերության նախագահը հայտարարեց, որ «Նաբուքքոն» պետք է «հայացքը թեքի» դեպի նոր երկրներ, առաջին հերթին՝ դեպի Իրան: *OMV* և *BOTAS* ընկերությունների ղեկավարների հայտարարություններից երկու օր անց դրանց արձագանքեց ԱՄՆ Պետքարտուղարի տեղակալի օգնական Մ.Բրայզան, ով ասաց, որ Վաշինգտոնը կտրականապես դեմ է, որպեսզի «Նաբուքքոն» օգտագործվի իրանական գազը ԵՄ տեղափոխելու նպատակով:

Չնայած ամերիկյան կողմի բացասական արձագանքներին, եվրոպական ընկերությունները շարունակում են բանակցություններն իրանական կողմի հետ՝ վերջինիս «Նաբուքքոն» նախագծին միանալու նպատակով: Կարելի է ենթադրել, որ դրական արդյունքների արձանագրումը իրանա-եվրոպական բանակցություններում մեծ մասամբ կախված է նաև Վրաստանի ապագայից: Եթե Վրաստանը չկարողանա վերականգնել սեփական կայունությունը և սկզբունքորեն լուծել Ռուսաստանի հետ խնդիրները, ապա Իրանի և նրա գազի նշանակությունը կտրուկ կաճի ԵՄ-ի համար:

Ինչևէ, կարելի է արձանագրել, որ Իրան-Արևմուտք հարաբերություններում որոշակի տեղաշարժեր են նկատվում: Դրանք դեռևս բավարար չեն, որպեսզի հնարավոր լինի ենթադրություն անել, թե հարաբերությունները գնում են դեպի կտրուկ լավացում: Սակայն հարաբերությունների բարելավման համար ներկայումս առկա են որոշակի հիմնավոր նախանշաններ:

Սևակ Սարուխանյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ЗАЧЕМ США НУЖЕН КОНФЛИКТ НА КАВКАЗЕ

Россию втянули в войну с Грузией ради спасения доллара?

Комментируя события, произошедшие минувшим августом в Южной Осетии, почти все аналитики, отвечая на вопрос, кому это выгодно, указывают на США. С этим трудно не согласиться. Но гораздо важнее задаться вопросом: для чего это им нужно?

В СМИ чаще всего встречаются варианты ответов типа «усилить контроль над транспортировкой энергоресурсов», «создать плацдарм для возможного нападения на Иран и усилить свое присутствие на Ближнем Востоке» и т.д. С этим тоже можно согласиться, и все же, если переместиться с тактического уровня на стратегический, вопрос «зачем?» остается.

В самом деле, зачем создавать проблемы России, которая и так исправно платит США ежегодную «дань» в сотни миллиардов долларов: в 2006г. сначала в валютные резервы РФ, а затем – в США было перечислено около \$118 млрд, в 2007-м – \$175 млрд, по состоянию на начало августа 2008г. – \$118 млрд.

Можно представить себе только два ответа на этот вопрос. Или США считают, что размер «дани» недостаточен, а мирными способами убедить в этом российское руководство не удалось, или в Вашингтоне почувствовали надвигающуюся угрозу этому порядку.

Ведь посмотрите, что получается. Конфликты между Грузией и Абхазией, Грузией и Южной Осетией тлеют уже более 15 лет и могли бы длиться еще столько же. Но как только президент РФ Дмитрий Медведев объявил о планах создания в России регионального финансового центра и использования рубля в качестве региональной валюты – через три месяца был нажат «спусковой крючок». И конфликты «выстрелили».

США поняли, что их доллар, на котором держится вся американская экономика и их мировое влияние, может быть потеснен на азиатских рынках.

По нашему мнению, именно в этом ответ на вопрос «зачем?». Именно здесь кроется основная стратегическая причина эскалации грузино-югоосетинского конфликта, в который была втянута Россия.

Свой доллар американцы никому не дадут в обиду!

Заметьте, схема действий такая же, как и в войне против Югославии конца 90-х годов прошлого века. Этнические конфликты там существовали издавна, но США они абсолютно не волновали. Но стоило только Европе с начала 1999г. ввести евро, как альтернативную доллару валюту через те же роковые три месяца она – Европа (а не только Югославия!) получила Балканскую войну, существенно подорвавшую зарождающуюся финансовую систему: в скором времени курс евро снизился с \$1,25 до \$0,8.

Если проводить более отдаленные исторические аналогии, то сегодняшняя ситуация в России напоминает пору 1904г., кануна русско-японской войны. Ей предшествовала денежная реформа в России, прошедшая в 1897-1898гг. и поставившая рубль наравне с франком и фунтом стерлингов. И что любопытно: в августе 1898г. правительство России распространило ноту, содержащую идею проведения первой международной конференции по обеспечению мира и ограничению вооружений. Вскоре и грянула русско-японская война, а за ней последовала финансовая зависимость России от Франции и Англии.

Как видится, за прошедшие сто лет технология нажатия на «спусковой крючок» принципиально не изменилась. Существенно сократились только сроки действия этого механизма. Саддама Хусейна убили не потому, что он некогда отдал приказ применить химическое оружие

против курдов (какое дело США до каких-то курдов?), а потому, что иракский диктатор существенно ограничил распространение доллара в ближневосточном регионе.

Это гипотеза? Может быть. Но если эта гипотеза верна, то для России даже уход Михаила Саакашвили принципиально ничего не изменит, поскольку основная стратегическая цель – поддержание доллара – остается для США неизменной, и они будут продолжать ей следовать.

Если эта марионетка все же уйдет, то не потому, что по ее приказу было убито много невинных людей, – для хозяев, которые разбомбили Ирак, Афганистан, а ранее – Вьетнам, Хиросиму и Нагасаки, массовые человеческие жертвы – вообще не вопрос.

Саакашвили сойдет со сцены. И не потому, что он не смог решить осетинский вопрос. А потому, что своими неуклюжими действиями «засветил» реальных правителей мира, тех, кто привык держаться в тени за спиной президентов США и глав стран ЕС. Этого ему мировое «закулирье» не простит никогда. Вопрос только во времени – до американских выборов президента или несколько позже? И признание невменяемости – лучший для него исход.

С другой стороны, из этой гипотезы следует, что проблемы в финансовой системе США продолжают нарастать. Иначе бы не было необходимости в резких действиях. Это свидетельство того, что растет вероятность возникновения глобального финансового кризиса уже в ближайшие годы.

Но хочется закончить на оптимистической ноте, и потому выскажу надежду: возможно, после конфликта с Грузией руководство России реально осознает истинное отношение к себе Запада, в первую очередь – США. И, не делая резких движений, будет больше заботиться о своих валютных резервах, попытается применить их для улучшения экономической ситуации в собственной стране. И тогда угроза кризиса в России если и не будет полностью предотвращена, то, по крайней мере, отодвинута на более позднее время.

А историческая традиция убеждает: выиграешь время – выиграешь все.

Сергей Гриняев
Руководитель аналитического департамента фондовой биржи РТС
Специально для фонда «Нораванк»

«ЛЕВ» У ВОРОТ ЕВРОПЫ

Начало финансового кризиса на мировых рынках озаботило многие развивающиеся страны. Ведь в прошлые годы именно они сильнее всего страдали от глобальных экономических потрясений. Еще полгода назад в качестве одной из возможных жертв кризиса считалась Турция – страна с высоким дефицитом платежного баланса (сейчас он составляет \$42 млрд, 6,5% ВВП), серьезной зависимостью от иностранного капитала и доминированием иностранных банков.

Однако темпы роста турецкой экономики в начале 2008г. оказались выше, чем ожидалось: в первом квартале ВВП Турции вырос на 6,6%, при прогнозируемых 4,9%.

Как ни странно, главные риски для турецкой экономики сегодня лежат в сфере внутрисполитической. Неопределенность во власти дезориентирует компании и домохозяйства. Компании осторожничают с инвестициями, а простые турки предпочитают сберегать, а не тратить на текущее потребление. И никто не решается предсказывать, когда эта политическая неопределенность закончится.

Новая промышленная страна

В представлении многих россиян Турция – это дешевые базары Стамбула и Синопа, поставщики ширпотреба для вещевых рынков России и других стран СНГ, а также курорты окрестностей Анталы и Мармариса. Конечно, базары по-прежнему действуют, а туризм остается одной из важнейших отраслей экономики Турции: в 2007г. 27,2 млн иностранных туристов оставили в стране \$18,5 млрд. Но годы бурного экономического роста последних лет радикально изменили лицо экономики Турции.

Валовой внутренний продукт в Турции с 2002 по 2007гг. рос в среднем на 7% ежегодно, в результате экономика выросла на треть. Пересмотр методов подсчета ВВП весной 2007г. увеличил экономику еще на треть – до \$663 млрд, и она вошла в десятку крупнейших развивающихся экономик.

После пересмотра методов калькуляции подушевой ВВП Турции вырос с \$5,5 тыс. до \$7,5 тыс. С учетом паритета покупательной способности подушевой ВВП в Турции оказался равен \$12,9 тыс. – примерно на уровне Чили, Аргентины, Мексики и Малайзии. Он даже выше, чем в Румынии и Болгарии, которые с 2007г. являются членами Евросоюза.

«Экономика Турции сегодня представляет собой сложную смесь из традиционных ремесел и современной промышленности, причем роль последней растет с каждым годом. Турция уже превратилась в «новую промышленную страну», проходя через интенсивную индустриализацию, похожую на ту, через которую прошли азиатские страны», – сказал «Эксперту» Эркин Исик, экономист банка *Fortis* в Стамбуле.

Действительно, по уровню промышленного производства Турция сегодня находится на 21-м месте в мире. На эту сферу экономики приходится 22% всего трудового населения, 28% ВВП и 92% экспорта. В промышленность направлялось около половины примерно из \$20 млрд ежегодного притока прямых иностранных инвестиций.

В то же время значение сельского хозяйства, в котором занято 36% населения, постоянно снижается. И хотя Турция остается седьмым крупнейшим сельскохозяйственным производителем в мире (\$60 млрд в 2007г.), отрасль дает менее 9% всего ВВП страны. Поэтому представление о Турции как об аграрном подбрюшье Европы сегодня уже оказывается не вполне верным. Доля сельского населения страны продолжает снижаться – 85% землевладений имеют площадь менее 10 гектаров, поэтому крестьяне продают землю и переселяются в города, где идут

работать в промышленность и в сферу услуг. Последняя, как и в большинстве стран Европы, уже давно стала главным сектором экономики – на нее приходится 62,8% ВВП.

Смена лица

Изменилась и сама турецкая промышленность. Если еще совсем недавно в ней доминировала текстильная отрасль, то сегодня ее роль значительно сократилась – до 16% всей промышленности. Турецкие компании этого сектора пали жертвой собственной стратегии – они предпочитали делать ставку не на развитие собственных брендов, а на выпуск недорогой продукции *lo pame*. Последние десять лет конкурировать на выпуске дешевой одежды с Китаем, Индией, Вьетнамом и прочими азиатскими странами турецкие компании уже не могли. Это и стало главной причиной постепенного сокращения сектора.

Зато ведущими отраслями сегодня стали автомобилестроение и производство электроники. «Благодаря сочетанию дешевых трудовых ресурсов и довольно эффективных местных компаний Турция превратилась в мини-Китай под боком у Европы. Например, половина всех продаваемых в Великобритании телевизоров сегодня производится в Турции», – рассказывает «Эксперту» экономист турецкого банка *Finansbank* Инан Демир.

Действительно, турецкая компания *Vestel Electronics* стала крупнейшей компанией по производству телевизоров в Европе. На нее и ее конкурента *BEKO* в 2007г. приходилась почти половина продаж телевизоров в Евросоюзе. Причем присутствие турецких товаров на европейских рынках очень быстро растет. Например, доля телевизоров *Made in Turkey* с 1995г. выросла с 5 до 45%, цифровой электроники – с 3 до 15%, а кухонной техники – с 3 до 18%.

Такие успехи турецких экспортеров в Европе стали возможны благодаря заключенному в 1995г. таможенному союзу между ЕС и Турцией, позволившему турецким товарам попадать на европейские рынки без пошлин (впрочем, это правило работает и в обратном направлении).

С конца 1990-х в Турции также очень быстро растет автомобильная отрасль. В 2007г. здесь было произведено уже 1,1 млн автомобилей. По этому показателю Турция уступает лишь Германии, Франции, Испании и Британии, обгоняя «восточноевропейский Детройт» – Словакию. 80% производства автомобилей идет на экспорт, преимущественно в Евросоюз. Хотя в автомобильной отрасли доминируют иностранные производители – *Renault, Ford, Hyundai* и *Honda*, одной из крупнейших компаний сектора является турецкая *Tofas*.

«Развитие автомобильной отрасли дало мощный толчок появлению сотен небольших компаний по производству автомобильных компонентов, где были созданы сотни тысяч рабочих мест. Сегодня, с учетом компаний по производству автокомпонентов, автомобилестроительный сектор Турции является семнадцатым по величине в мире и дает почти \$20 млрд экспортных поступлений», – говорит аналитик банка *TSKB* Башар Йылдырым.

Бурный промышленный рост, а также развитие сферы услуг (прежде всего в финансах – благодаря приходу ведущих европейских банков на турецкий рынок) привели к настоящему экономическому буму. Торговые центры и офисные небоскребы в Левенте, деловом районе Стамбула, стали неотличимы от аналогичных сооружений в европейских столицах. По оценке американского журнала *Forbes*, в Стамбуле – финансовой столице Турции – в 2008г. проживало уже 35 миллиардеров. По этому показателю Стамбул занял четвертое место в мире и уступил лишь Москве, Нью-Йорку и Лондону, но обогнал Гонконг, Лос-Анджелес, Бомбей и Токио.

Хотя внутренние различия между богатыми западом и прибрежными районами и бедными востоком и внутренним плато сохраняются, новое богатство распространяется и за пределы Стамбула. Так, регионом Турции с самым высоким душевым ВВП является район Коджаэли к юго-востоку от Стамбула (\$14,2 тыс. по обменному курсу), а не финансовая или политическая столицы страны.

Несмотря на рост последних лет, а в Турции сохраняются серьезные различия в уровне развития между западом и востоком

После бума

Впрочем, экономический бум последних лет, похоже, начинает сходиться на нет – все наблюдатели единодушно предсказывают период более медленного роста. «Один из факторов замедления – экономика пытается найти новое равновесное состояние после нескольких лет очень быстрого роста. Ведь часть роста последних пяти лет имела восстановительный характер, экономика восстанавливалась после падений 2000-го и 2001гг.», – рассказывает «Эксперту» Яркин Чебечи, экономист инвестбанка *J.P.Morgan* в Стамбуле.

Но причин экономического замедления гораздо больше. Первая – нынешнее правительство Турции меняет характер экономической политики, сделав ставку на популизм, а не на макроэкономические реформы, как в прежние годы. Среди достижений прошлых лет были приватизация (которая привела к большому притоку иностранных инвестиций, особенно в банки, финансы и телекоммуникации), реформа системы социальной безопасности, налогообложения и общественных финансов, а также резкое снижение инфляции. Сегодня эти направления перестали быть приоритетными по целому ряду политических и внутриэкономических причин.

«Те реформы, которые можно было провести относительно безболезненно, уже осуществлены. Теперь любые реформы будут куда более драматичными. А правительство, пытающееся сохранить поддержку электората в условиях перманентного политического кризиса, может на это не пойти», – сказал «Эксперту» Тольга Эдиз, экономист инвестбанка *Lehman Brothers* в Стамбуле.

Второй причиной стал глобальный контекст. Турецкая экономика сегодня оказалась значительно более открытой и подверженной влиянию извне. «Период экономического бума в Турции происходил одновременно с сильным ростом как в развивающихся экономиках, так и на ключевых рынках, например в Европе. Резкий рост притока прямых иностранных инвестиций в Турцию был одним из наиболее ярких признаков открытости турецкой экономики», – говорит Инан Демир из *Finansbank*. Более 60% турецкого экспорта направляется в Европу, поэтому замедление на европейском рынке не могло не сказаться на состоянии дел в турецких компаниях.

Замедляющий эффект оказывают высокие процентные ставки в самой Турции. В середине июля центральный банк Турции поднял ставку рефинансирования до 16,75%. По данным за июнь, инфляция составила 10,6%, и Центробанк отчаянно пытается с ней бороться. По мнению

аналитиков, уже в сентябре процентные ставки могут подняться до 17,25%, что негативно скажется на темпах роста.

Какие реформы?

В 2008г. экономика Турции оказалась на перепутье. Правительство смягчает фискальную политику, прежде всего повышая расходы. Премьер-министр Реджеп Тайип Эрдоган объявил об инвестициях в \$15 млрд в бедные юго-восточные провинции Турции.

По мнению властей, экономический рост на юго-востоке в рамках проекта «Юго-Восточная Анатолия» должен улучшить уровень жизни и снизить сепаратизм районов, населенных преимущественно курдами. Строительство водохранилищ и более двух тысяч километров ирригационных каналов должно удвоить урожай основных продовольственных культур (прежде всего пшеницы). Правительственная программа развития юго-востока должна создать 4 млн рабочих мест. Это очень много – совокупные трудовые ресурсы Турции составляют 23,5 млн человек.

Одновременно турецкий Центробанк продолжает ужесточать денежную политику, пытаясь удержать инфляцию под контролем. А соглашение о кредите в \$10 млрд от МВФ, которое рассматривалось как якорь для устойчивой официальной экономической политики, истекло в мае 2008г.

Внутренний политический кризис серьезно повлиял на принятие решений в экономике. «Многие инвесторы опасаются, что политика продолжит влиять на экономическую ситуацию в последующие годы. По всей видимости, правительство будет считать приоритетом экономический рост, а не инфляцию, что будет влиять на решения инвесторов. В условиях растущей инфляции и сохранения политической неопределенности компании будут осторожнее осуществлять инвестиции», – говорит **Тевфик Аксой**, экономист инвестбанка *Morgan Stanley* в Стамбуле.

Ситуация в турецкой экономике была столь же неопределенной летом 2006г., когда рынки капитала Турции пострадали в результате краткосрочного финансового кризиса, длившегося несколько месяцев. Тогда в стране падал фондовый рынок, портфельные инвесторы уходили за рубеж, а турецкая лира резко потеряла в стоимости.

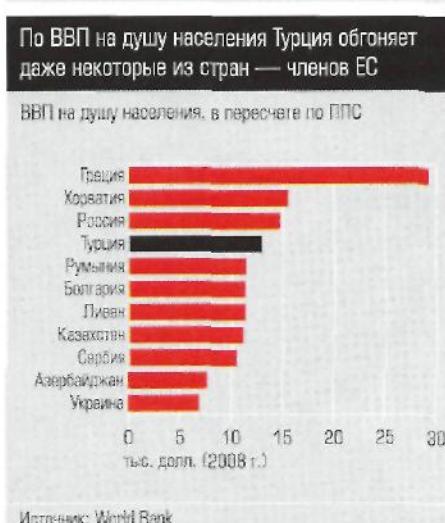
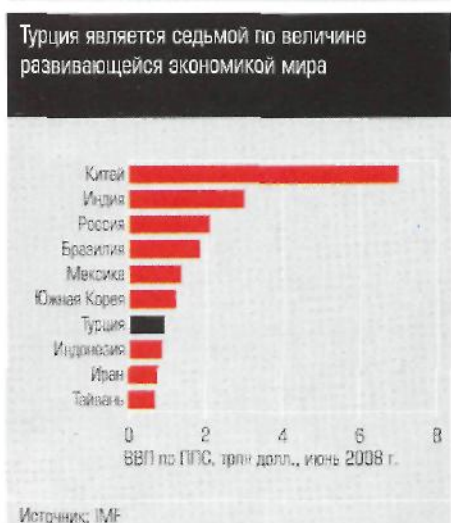
Сегодня же лира остается довольно стабильной. Одной из причин этого стало наличие значительного портфеля иностранной валюты, находящейся на счетах местных банков. «Граждане Турции в 2006г. имели \$60 миллиардов в иностранной валюте в банках. Сегодня – более 200 миллиардов. Если лира начнет резко слабеть, люди смогут перевести доллары в лиры. Поэтому валюта вряд ли обвалится, как это было в 2006г.», – полагает Инан Демир из *Finansbank*.

И хотя большинство наблюдателей не верит в повторение событий 2006г., перспективы турецкой экономики остаются неясными. Несмотря на мировой кризис ликвидности, турецкие компании продолжают активно занимать на иностранных рынках капитала (процентные ставки по этим кредитам ниже ставок внутри страны). В нынешнем году объемы их заимствований достигнут 200 млрд долларов, или 27% ВВП. В сочетании с неблагоприятными внешними условиями, ростом дефицита платежного баланса (до \$52 млрд в конце года), смягчением фискальной политики и неясным политическим климатом это может привести к серьезным экономическим последствиям.

«В предыдущие годы правительство Турции показало, что оно действует в интересах бизнеса. Но в последнее время оно ведет себя все более равнодушно по отношению к ситуации на рынках. Турецкая экономика имеет много сильных сторон, включая развитую промышленность и большое число малых и средних компаний, которые имеют очень высокую гибкость. Сейчас правительству следует обратить внимание на микроэкономические реформы, в частности на реформу рынка труда, и на активизацию предпринимательства», – полагает Эркин Исик из банка *Fortis*.

Реформа рынка труда является одной из наиболее важных, поскольку, по мнению большинства аналитиков, реальная безработица значительно выше официального уровня 10%.

Если же реформы проведены не будут, то турецкая экономика не сможет найти новый источник для роста, и многие экономические достижения предыдущих пяти лет могут быть утрачены.

Александр Кокшаров

**ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
(2008թ., ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 13 – ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 16)**

Ստորև ներկայացված է մեր տեսանկյունից Հայաստանի ազգային անվտանգությանն ուղղակի և/կամ անուղղակի առնչություն ունեցող ռազմաքաղաքական նորությունների շարքը:

Մեպտեմբերի 15, 2008թ.

PIA Новости

Մինչև 2008թ. վերջը Ռուսաստանը դեսպանատուն կբացի Սուխումում: Գործակալությունն ավելացնում է, որ Սուխումի քաղաքագլուխ Ալիաս Լաբախուան առաջիկա օրերին պետք է որոշում կայացնի դեսպանատան համար համապատասխան շենքի հատկացման վերաբերյալ: *PIA Новости*-ն նաև հիշեցնում է, որ սեպտեմբերի 15-ին Ցխինվալ ժամանած Սերգեյ Լավրովը ռուսական դեսպանատան բացման հարցը քննարկելու է նաև հարավօսական դեկավարության հետ:

Մեպտեմբերի 15, 2008թ.

Reuters

Եվրոպական միության Հանձնաժողովը որոշում է կայացրել մինչև 2010թ. Վրաստանին հատկացնել \$707 մլն՝ վրաց-ռուսական պատերազմի հետևանքով վնաս կրած վրացական տնտեսությանն օժանդակելու համար: Գումարները պետք է ծախսվեն փախստականների տրվող օգնության, ենթակառուցվածքների վերականգնման և սոցիալ-տնտեսական այլ ծրագրերի իրականացման ուղղությամբ:

Մեպտեմբերի 15, 2008թ.

Stratfor

ՆԱՍՕ-ն և Վրաստանը համաձայնագիր են ստորագրել համատեղ հանձնաժողովի ստեղծման վերաբերյալ, որը պետք է նպաստի երկու կողմերի համագործակցության խորացմանը: Համաձայնագիրը ստորագրվել է ՆԱՍՕ գլխավոր քարտուղար Յապա դե Հուպ Միսերի Թրիլիսի կատարած այցելության շրջանակներում:

Մեպտեմբերի 16, 2008թ.

Интерфакс

Ուկրաինայի խորհրդարանի խոսնակ Արսենի Յացենյուկը պաշտոնապես հայտարարել է իշխող նարնչագույն կոալիցիայի փլուզման մասին:

Մեպտեմբերի 16, 2008թ.

PIA Новости

Մոսկվայում կայացել է Ռուսաստանի և Ադրբեջանի նախագահներ Դմիտրի Մեդվեդևի և Իլհամ Ալիևի հանդիպումը: Պաշտոնական հրապարակման համաձայն՝ ի շարս այլ հարցերի քննարկվելու է նաև վրաց-ռուսական պատերազմից հետո Հարավային Կովկասում ստեղծված իրավիճակը: Երեք ու կես ամսվա ընթացքում սա երկու նախագահների երկրորդ հանդիպումն է:

Սեպտեմբերի 16, 2008թ.

IRNA

Թեհրանում Հայաստանի և Իրանի արտգործնախարարներ Էդվարդ Նալբանդյանն ու Մանուչեիր Մոթաքին քննարկել են վրաց-ռուսական պատերազմից հետո Հարավային Կովկասում ստեղծված իրավիճակը:

Սեպտեմբերի 16, 2008թ.

Интерфакс

Ռուսաստանը ռազմաքաղաքական համգործակցության մասին պայմանագիր է կնքել Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի հետ: Պայմանագիրը թույլ է տալիս Մոսկվային 8 հազ.-ոց զորախումբ պահել յուրաքանչյուր երկրում:

Սեպտեմբերի 17, 2008թ.

IRNA

Իրանի արտգործնախարար Մանուչեիր Մոթաքին ժամանել է Թբիլիսի, ուր բանակցություններ է վարելու Վրաստանի ղեկավարության հետ: Մինչ այդ իրանական դիվանագիտության ղեկավարն այցելել էր Մոսկվա ու Բաքու:

Սեպտեմբերի 17, 2008թ.

Hurriyet

Պարբերականի փոխանցմամբ, հայ և թուրք դիվանագետները Շվեյցարիայում շարունակում են բանակցությունները, որոնց արդյունքը պետք է լինի բարի կամեցողության մասին հռչակագրի ընդունումը: Նախատեսվում է, որ հռչակագիրը հրապարակելու են Թուրքիայի և Հայաստանի արտգործնախարարները՝ սեպտեմբերի 23-ին ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայի ժամանակ կայացած հանդիպման ժամանակ:

Սեպտեմբերի 17, 2008թ.

Reuters

Ռուսաստանը կրճատելու է Լեհաստանով և Ուկրաինայով նավթի արտահանումը: Գործակալության փոխանցմամբ, խոսքը Գդանսկ և Օդեսա քաղաքների նավթատերմինալների միջոցով նավթի կրճատման մասին է:

Սեպտեմբերի 19, 2008թ.

PIA Новости

Չնայած ԱՄՆ ընդդիմությանը, Ռուսաստանը մտադիր է զենք-զինամթերքի մեծ խմբաքանակ վաճառել Իրանին և Վենեսուելային: Ինչպես հայտնել է Rosoboronexport-ի տնօրեն Անատոլի Իսայկինը, օրինակ, Վենեսուելան մտադիր է զնել տանկեր, հետևակի մարտական մեքենաներ և Су-35 ռազմական ինքնաթիռներ:

Սեպտեմբերի 19, 2008թ.

Hurriyet

Ռուսաստանը Թուրքիային է վաճառելու \$1 մլրդ արժողությամբ հակաօդային պաշտպանության համակարգեր և \$800 մլն արժողությամբ 800 հատ հակատանկային հրթիռներ:

Սեպտեմբերի 20, 2008թ.

CNN Turk

Թուրքիայի, Հայաստանի և Ադրբեջանի արտգործնախարարներ Ալի Բաբաջանը, Էդվարդ Նալբանդյանը և Էլմար Մամեդյարովը հանդիպելու են սեպտեմբերի 25-26-ը ընկած ժամանակահատվածում՝ ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայի շրջանակներում:

Մեպտեմբերի 23, 2008թ.

ISNA

Իրանը պատրաստ է 2008-2009թթ. ձմռան ընթացքում Հայաստանին մատակարարել օրական 3 մլն մ³ բնական գազ: Գործակալությունը հղում է կատարում *Iran Gas Export Company*-ի ղեկավար Ռեզա Քասաեյի-Չադեհին:

Մեպտեմբերի 26, 2008թ.

Haaretz

Ադրբեջանը պայմանագիր է կնքել Բսրայելի պաշտպանության նախարարության հետ՝ մի քանի հարյուր միլիոն դոլար արժողությամբ իսրայելական արտադրության զենք-զինամթերքի գնման վերաբերյալ: Կոնկրետ թիվը չի նշվում, չեն նշվում նաև գնվելիք զենք-զինամթերքի տեսականին ու քանակը: Նույն աղբյուրը նշում է, որ վերջերս ռազմարդյունաբերական ոլորտի իսրայելական ընկերությունները մի քանի միլիոն դոլարի պայմանագիր են կնքել Ղազախստանի հետ:

Մեպտեմբերի 26, 2008թ.

BBC

Մինչև 2020թ. Ռուսաստանը կհիմնի «միջուկային պաշտպանության երաշխավորված համակարգ», որը կունենա նաև տիեզերական պաշտպանության բաղկացուցիչ: Ըստ *BBC*-ի՝ նման հայտարարություն է արել Ռուսաստանի նախագահ Դ.Մեդվեդևը:

Մեպտեմբերի 27, 2008թ.

Reuters

ՄԱԿ Անվտանգության խորհուրդը նոր բանաձև է ընդունել Իրանի միջուկային ծրագրի առնչությամբ, որը, սակայն, նոր պատժամիջոցներ չի սահմանում իսլամական հանրապետության նկատմամբ: Նման տարբերակին դեմ են դուրս եկել Ռուսաստանն ու Չինաստանը:

Հոկտեմբերի 2, 2008թ.

Haaretz

Ռուսաստանի վարչապետ Պուտինի կողմնակիցներից համարվող Բորիս Շպիգելը նշանակվելու է իսրայելական *Keren Hayesod* (հայտնի է նաև *United Israel Appeal* անվամբ) կազմակերպության ղեկավար: Կազմակերպությունը պատասխանատու է աշխարհասփյուռ (բացառությամբ ԱՄՆ-ի) հրեական համայնքների հետ աշխատանքի համար:

Հոկտեմբերի 3, 2008թ.

Reuters

Հոկտեմբերի 3-ին երկօրյա աշխատանքային այցով Աշգաբադ է ժամանել Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էդոդանը: Նախատեսվում է քննարկել էներգետիկ փոխգործակցության ոլորտին առնչվող հարցեր:

Հոկտեմբերի 4, 2008թ.

UPI

Իրանն իր միջնորդությունն է առաջարկել Հայաստանին և Ադրբեջանին՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հանգուցալուծման ուղղությամբ: Նման հայտարարություն է արել Բաքվում իսլամական հանրապետության դեսպան Նասեր Համիդի-Ջարեն:

Հոկտեմբերի 5, 2008թ.

Reuters

Իրանն ու Ռուսաստանը շարունակում են բանակցություններ վարել ռուսական արտադրության հակաօդային պաշտպանության *C-300* տեսակի համալիրների ձեռքբերման

ուղղությամբ: Գործակալությունը նշում է, որ բանակցությունները որոշակի առումով սառեցվել են հարցի առնչությամբ իսրայելա-ռուսական շփումների հետևանքով:

Հոկտեմբերի 7, 2008թ.

Baltic Business News

ՆԱՏՕ ռազմական թևի հրամանատարներից գեներալ Ջեյմս Քրեյդորը հայտ է ներկայացրել ՆԱՏՕ քաղաքական դեկլարությանը՝ թույլատրել մշակել հատուկ ծրագիր, որը գործի կդրվի, եթե հարձակման ենթարկվեն Հյուսիսատլանտյան դաշինքի անդամ նախկին Վարշավյան պակտի կամ ԽՍՀՄ երկրները: ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան համաձայնել են, դեմ են դուրս եկել Ֆրանսիան ու Գերմանիան:

Հոկտեմբերի 9, 2008թ.

Reuters

ԱՄՆ պաշտպանության նախարար Ռոբերտ Գեյթսը հայտարարել է, թե Վաշինգտոնը ցանկանում է, որ դեկտեմբերին Վրաստանին շնորհվի ՆԱՏՕ Անդամակցության գործողությունների ծրագիրը:

Հոկտեմբերի 9, 2008թ.

New York Times

Ներկայում Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալության փորձագետները հատուկ հետաքննություն են անցկացնում՝ պարզելու, թե արդյոք ոմն ռուսաստանցի գիտնական իր աջակցությունն է ցույց տվել Իրանին միջուկային ռումբի պատրաստման գործում:

Հոկտեմբերի 15, 2008թ.

Stratfor

Ռուսաստանը հայտ է ներկայացրել ներգրավվելու Հարավային Ամերիկայի երկրների միության պաշտպանական խորհրդում (*Union of South American Nations Defense Council*): Նման հայտ է ներկայացրել Ռուսաստանի Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Նիկոլայ Պատրուշևը:

**ԷԹՆՈԴԱՎԱՆԱԿԱՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
(2008Թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 30 – ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 15)**

Օգոստոսի 30, 2008

Trend News

Ադրբեջանի ներքին գորքերը ռազմական գործողություն են իրականացրել Ռուսաստանի և Ադրբեջանի սահմանային հատվածում՝ երկրի հյուսիսային՝ Ղուսարի շրջանում կրոնական արմատական (վահաբական) խմբավորման դեմ, որը Ադրբեջան է ներթափանցել պատերազմից հետո, Դադստանից, և մեղադրվում է կրոնական առումով սեպարատիզմ հրահրելու մեջ: Կառույցը հայտնի է «Անտառային եղբայրներ» անունով:

Մեպտեմբերի 2, 2008

APA

Օգոստոսի 17-ին Բաքվի Աբու Բաքր սուննիական մզկիթում իրականացված ահաբեկչությունը ադրբեջանական իշխանությունները կապել են «Անտառային եղբայրներ» արմատական կառույցի հետ:

Մեպտեմբերի 2, 2008

Kavkaz-uzel

Ադրբեջանի իշխանությունները արգելել են հավատացյալներին մզկիթի սահմաններից դուրս՝ բաց տարածություններում կրոնական գործառույթ՝ *նամազ* իրականացնել, ինչն առաջացրել է երկրի իրավապաշտպան կառույցների բողոքը:

Մեպտեմբերի 3, 2008

APA

Թուրքիայի Բինգյուլի շրջանում թուրք զինվորների և քուրդ զինյալների միջև տեղի են ունեցել բախումներ, թուրք զինվորների շրջանում կան զոհեր:

Մեպտեմբերի 3, 2008

Независимая газета - Религия

Աբխազիայի մուֆտի Թիմուր Դոյաբան հայտարարել է, որ երկրի ինքնիշխանության ճանաչումը կարող է նպաստել, որպեսզի հայրենիք վերադառնան հազարավոր մահմեդական արխազներ, ովքեր ապրում են Թուրքիայում և այլ երկրներում: Նա նշել է, որ Աբխազիայի բնակչության մոտ 35 տոկոսը մահմեդական է:

Մեպտեմբերի 4, 2008

APA

Իրանի իշխանությունները որոշակի պատժամիջոցներ են իրականացնում իրանական ադրբեջանցիների նկատմամբ: Ատրպատականում ապրող մի շարք ադրբեջանցիներ ձերբակալվում և հայտնվում են բանտերում՝ պանթուրքիստական գործունեություն ծավալելու մեղադրանքով:

Մեպտեմբերի 5, 2008

Trend News

Բաքվի Աբու Բաքր սուննիական մզկիթում տեղի ունեցած պայթյունից հետո շրջանի բնակիչները դիմել են Բաքվի քաղաքային իշխանություններին՝ խնդրելով փակել վահաբա-

կան մզկիթը՝ անվտանգության նպատակով: Նրանք նշել են, որ չեն ցանկանում, որպեսզի իրենց շրջանում լինի վահաբական կառույց:

Մեպտեմբերի 5, 2008

Hurriyet

Թուրքիայի ադրբեջանական համայնքի ներկայացուցիչներն անհանգստություն են հայտնել Աբդուլա Գյուլի Հայաստան կատարելիք այցելության վերաբերյալ: Թուրքիայում ադրբեջանական կազմակերպությունների ֆեդերացիան իր տարածած հայտարարության մեջ դատապարտել է Թուրքիայի նախագահի քայլը:

Մեպտեմբերի 10, 2008

avciya.az

Մեպտեմբերի 10-ին Ադրբեջանցիների համաշխարհային կոնգրեսը Բրյուսելում Եվրա-խորհրդարանի նստավայրում կազմակերպել է միջազգային սեմինար, որտեղ քննարկվել են Իրանի հյուսիսում՝ Աստրախականում առկա ազգային խնդիրները, մարդու իրավունքների հարցը, ադրբեջանցիների նկատմամբ Իրանի իշխանությունների կողմից իրականացվող անհանդուրժողականությունը, քաղաքատարկյալների խնդիրները և այլն:

Մեպտեմբերի 22, 2008

Kavkaz-uzel

ՄԱԿ պետդեպարտամենտի տարեկան զեկույցի մեջ Ադրբեջանի մասով նշված է, որ չնայած երկրի սահմանադրությամբ հռչակված է կրոնական ազատության սկզբունքը, իրականում Ադրբեջանն այդ ոլորտում սահմանափակումներ է կատարում: Չեկույցի մեջ նշված է, որ հետապնդվում են իսլամական և ոչ ավանդական կրոնական խմբերը, այլ կրոններ դավանողների նկատմամբ հասարակության մեջ կա որոշակի թշնամություն կա, արգելվում է հիջաբը, իսկ իսլամը երկրում դիտարկվում է ավելի շատ որպես մշակութային և էթիկական արժեք, քան կրոն:

Մեպտեմբերի 26, 2008

Kavkaz-uzel

Բաքվի մատույցներում գտնվող շիական Նարդարան բնակավայրում անցկացվել է բողոքի ակցիա, որի մասնակիցները բարձրացրել են Իրանի դրոշները, պարսկերեն ցուցապատառներ, Իրանի կրոնական գործիչների, այդ թվում՝ Խոմեյնիի նկարները: Բողոքի ակցիայի մասնակիցներն այրել են ԱՄՆ-ի, Իսրայելի, Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի դրոշները: Մեկնաբանելով ակցիան՝ ադրբեջանական իշխանությունները դրա կազմակերպման մեջ մեղադրել են Իրանին և բացառել իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանումը Ադրբեջան, իսկ Ադրբեջանի ներքաղաքական գործընթացներում իրանական գործոնի ազդեցությունը գնահատվել է նվազագույն:

Մեպտեմբերի 26, 2008

Kavkaz-uzel

Բաքվում Իսրայելի դեսպանատան մոտ ադրբեջանական իսլամական Ֆունդամենտալիստական կառույցներից մեկը՝ «Ազգային հոգևոր արժեքների միությունը», պիկետ է կազմակերպել՝ պաղեստինյան գրավյալ տարածքներում Իսրայելի կողմից իրականացվող գործողությունների դեմ:

Հոկտեմբերի 4, 2008

PBK Daily

Ադրբեջանական տեղեկատվական գործակալությունները, հղում անելով երկրի արտաքին գործերի նախարարությանը, հաղորդել են, որ Բաքուն պատրաստվում է Ադրբեջանի քաղա-

քացիություն շնորհել Վրաստանի Քվեմո-Քարթլիի ադրբեջանցիներին: Այդ գործընթացի ավարտից հետո Ադրբեջանը ծրագրել է Թբիլիսիից պահանջել շրջանին ինքնավարություն տալ:

Հոկտեմբերի 7, 2008

PEK Daily

Անկարան հանդես է եկել Վրաստանի թուրքական տարրի պաշտպանությամբ: Ըստ թուրքական աղբյուրների՝ Անկարան պատրաստվում է պահանջել Թբիլիսիից՝ Աջարիային վերադարձնել իսկական ինքնավարություն, հնարավոր դարձնել թուրք մսխեթցիների վերադարձ:

Հոկտեմբերի 7, 2008

Regnum

Վրաստանի Քվեմո-Քարթլիի ադրբեջանական համայնքի դպրոցների 3-9-րդ դասարանցիներին Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից տրամադրվել է 16 առարկաների շուրջ 20 հազար դասագիրք:

Հոկտեմբերի 11, 2008

CNN-Turk

Հոկտեմբերի 10-ի լույս 11-ի գիշերը պաշտոնական տվյալներով 932 քրիստոնյա ընտանիքներ, լքելով իրենց բնակարանները Մոսուլում, ապաստանել են մոտակայքի քրիստոնեական գյուղերում: Սեպտեմբերի 28-ից ի վեր վարչական այս կենտրոնում սպանվել է 12 քրիստոնյա, իսկ հոկտեմբերի 11-ին ավերվել են քրիստոնյաներին պատկանող բնակարաններ: 2003թ. ի վեր Իրաքի քրիստոնյաների թիվը 1/3-ով կրճատվել է: Այդ ժամանակվանից ի վեր երկրում սպանվել է մոտ 200 քրիստոնյա:

Հոկտեմբերի 12, 2008

Assosiate Press

Իրաքի Մոսուլ քաղաքում հոկտեմբերի 12-ի ուշ երեկոյան ազգային փոքրամասնությունների դեմ սուննի ծայրահեղականների կողմից իրականացված զինված հարձակման հետևանքով սպանվել է հայազգի գործարար, երաժշտական խանութի սեփականատեր Վարդգես Բաթուլը: Հայաստանի ԱԳՆ հավաստիացմամբ՝ Մոսուլում կա 30-40 հայ ընտանիք, հայկական եկեղեցին չի վնասվել:

Հոկտեմբերի 13, 2008

Agency France-presse

Իրաքի Քիրքուկ բնակավայրի խալդեական հոգևոր առաջնորդ, արքեպիսկոպոս Լուիս Սակոն դիմել է Իրաքի վարչապետին՝ ապահովելու կրոնական փոքրամասնությունների անվտանգությունը, իսկ ամերիկացիներին խնդրել է պաշտպանել քրիստոնյաներին և կրոնական այլ փոքրամասնությունների՝ նշելով, որ այն, ինչ արվում է նրանց նկատմամբ, քաղաքական նպատակ ունի:

Հոկտեմբերի 14, 2008

«Ազգ» օրաթերթ

Վերջին շրջանի թուրք-քրդական զինված հակամարտության առնչությամբ հրավիրած մամլո ասուլիսում Հայաստանի քրդական համայնքի խորհրդի ղեկավար Կ.Հասանովը հայտարարել է, որ Թուրքիան նպատակ ունի բնաջնջել իր երկրում ապրող քուրդ բնակչությանը:

Հոկտեմբերի 14, 2008

Regnum

Վրաստանի ադրբեջանցիների ազգային ասամբլեայի ղեկավար Դաշգին Գյուլմամեդովը, ով հայտնի է Վրաստանի նախագահ Մ.Սահակաշվիլու նկատմամբ իր կոշտ դիրքորոշ-

մամբ, հայտարարել է, որ վերջինս որոշակիորեն կատարում է Քվեմո- Քարթլին զարգացնելու իր նախընտրական խոստումները, ինչի ապացույցը շրջանի ենթակառուցվածքները զարգացնելու ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերն են: Նա նշել է, որ Վրաստանի շուրջ ստեղծված իրավիճակի միակ ելքը Վրաստանում դաշնային պետության ստեղծումն է, որի մեջ կլինեն նաև Աբխազիան ու Հարավային Օսիան:

Հոկտեմբերի 15, 2008

Eurasia Insight

Բաքվի Խաղաղության և Ժողովրդավարության ինստիտուտի տնօրեն, կոնֆլիկտոլոգ Արիֆ Յունուսովը հայտարարել է, որ ադրբեջանական հասարակության և երկրի քաղաքական կյանքում իսլամական գործոնի դերը գնալով աճում է: Նրա կարծիքով՝ իրականում երկրում պայքար կա երկու գաղափարախոսությունների՝ *հեյդարիզմի* և *իսլամիզմի* միջև:

СОВРЕМЕННОЕ МИРОТВОРЧЕСТВО. КОЛЛЕКЦИЯ ФАКТОВ

В истории человечества было много случаев, когда войны удавалось остановить или предотвратить с помощью вмешательства третьей силы. Специализированные войска, выполняющие миротворческие функции, появились после окончания Второй мировой войны. Ныне большинство миротворцев действует под эгидой ООН, хотя аналогичные силы используют и некоторые другие международные структуры.

Рамеш Тхакур (*Ramesh Thakur*), автор книги «ООН, мир и безопасность» (*The United Nations, Peace and Security*), подчеркивает, что в мире сформировалась новая идеология. Если ранее мир поддерживался с помощью баланса сил и механизмов коллективной безопасности, то после окончания Холодной войны отдельные государства и международные структуры все чаще декларировали свое намерение защищать страдающее население и останавливать войны, иногда с помощью военной силы. Именно этим Тхакур объясняет современный расцвет миротворчества.

В мае 2007г. силы ООН проводили 15 миротворческих операций, в которых были задействованы более 100 тыс. человек. Из них 310 были американцами. Бюджет миротворческих операций ООН на 2007г. составил \$5.5 млрд, из них США предоставили \$1 млрд.

По данным действующего в составе Нью-йоркского университета исследовательского Центра международного сотрудничества (*Center for International Cooperation*), в 2007г. «голубые каски» ООН оставались костяком международных миротворческих сил – на их долю приходилось чуть менее половины (48%) солдат и офицеров, размещенных в мире для выполнения подобных задач (83 тыс. по состоянию на 31 октября 2007г.). Также значительное число миротворцев было предоставлено НАТО (58 тыс., или 38%) – большей частью эти солдаты служат в Афганистане. В 2007г. свои миротворческие контингенты также были у СНГ, Африканского Союза, ОБСЕ, Европейского Союза, Экономического сообщества западноафриканских государств и пр.

Большинство миротворцев носило военную форму США – их насчитывалось более 17 тыс. человек. Подобные операции также выполняли около 9 тыс. солдат Пакистана, по 8.8 тыс. военнослужащих Бангладеш и Италии, около 7 тыс. британских военнослужащих и пр. Россия предоставила около 2.5 тыс. миротворцев, заняв 15-е место по размерам своего миротворческого контингента.

Сарджо Ба (*Sarjoh Bah*) и Брюс Джонс (*Bruce Jones*), авторы исследования «Миротворческие партнерства» (*Peace Operations Partnerships. Lessons and Issues from Coordination to Hybrid Arrangements*), отмечают, что в последние годы были созданы различные формы партнерства между миротворцами. Их свели в три основные группы.

В первую попали «сменяющиеся операции», в рамках которых одни миротворцы заменяют других. Так, сначала в Восточном Тиморе высадились международные силы, костяк которых составляли австралийские войска, которых впоследствии сменили «голубые каски» ООН. В Либерии сначала поддерживали порядок войска Экономического сообщества Западноафриканских государств, которых заменили войска ООН. На Балканы миротворцев последовательно поставляли НАТО, ООН и Европейский Союз.

Вторая группа объединяет «параллельные операции» – различные структуры одновременно действуют на одной и той же территории, причем их действия не управляются из единого центра. Подобная схема была применена в Грузии (миротворцы ООН соседствуют с миротворцами СНГ), Кот д'Ивуаре (ООН и Франция), Конго (Европейский Союз и ООН), в Косово (ООН и НАТО) и Афганистане (НАТО, ООН и США).

В третью группу занесены «интегрированные операции», которые производятся наиболее редко. В этом случае различные миротворцы получают единое руководство. Попытки провести подобную операцию предпринимались в Косово (ООН – Европейский Союз – Организация по безо-

пасности и сотрудничеству в Европе – Управление ООН по делам беженцев), Гаити (ООН и Организация американских государств (*Organization of American States*) и, в последнее время, в Дарфуре (Судан), где пытались наладить взаимодействие миротворцы ООН и Африканского Союза.

Высокопоставленные чиновники ООН Лахдар Брахими (*Lakhdar Brahimi*) и Салман Ахмед (*Salman Ahmed*) подготовили серию аналитических докладов о деятельности миротворцев. В одном из них они сформулировали «семь смертных грехов» миротворческих операций, способных похоронить любую из них. Среди этих «грехов»: «невежество» (незнание местных условий, «политической», «этнической» и пр. карт умиротворяемой страны), «грубость» (принятие решений на основе своего мнения или мнения одной из заинтересованных сторон, нежелание учитывать нюансы ситуации), «пристрастность» (оказание поддержки одной из враждующих сторон), «бессилие» (неспособность выступить в роли беспристрастного и конструктивного посредника), «поспешность» (стремление решить краткосрочные задачи, не обращая внимания на долговременные последствия и стратегические цели), «отсутствие гибкости» (неспособность следить за изменяющимися условиями и адекватно реагировать на них) и «ложные обещания» (неспособность убедить враждующие стороны в необходимости компромиссов, попытки заключения заведомо невыполнимых сделок).

Дэвид Рифф (*David Rieff*), автор книги «Постель на ночь. Кризис гуманитаризма» (*A Bed for the Night. Humanitarianism in Crisis*), подчеркивает, что в современном мире миротворческие операции – занятие крайне рискованное. Самые благие намерения часто приводят к трагедиям. Причиной, по его мнению, является то, что миротворцы вольно или невольно занимают сторону одной из враждующих сторон или становятся игрушкой в руках держав, преследующих какие-то свои интересы в зоне конфликта. Рифф подчеркивает, что лично он не видит света в конце туннеля и не знает, как решить эту задачу.

Провалы миротворцев

Миротворческие операции часто завершаются фиаско: последним примером этого стала война в Южной Осетии. В некоторых случаях провалы миротворцев оказывают долговременное и весьма разрушительное воздействие.

В резолюции 50 от 29 мая 1948г. Совет Безопасности ООН призвал к прекращению военных действий в Палестине и постановил, что за перемирием будет наблюдать посредник ООН, которому будет помогать группа военных наблюдателей, которые прибыли на место событий в июне. Эта был первый в истории миротворческий контингент (UNTSO), который впоследствии наблюдал за соблюдением заключенных между Израилем и его арабскими соседями многочисленных соглашений о перемириях и прекращении огня. По сей день UNTSO оперирует на территории пяти государств – в Египте, Израиле, Иордании, Ливане и Сирии. Как известно, после появления «голубых касок» в этом регионе прошло шесть войн и несколько десятков мелких вооруженных конфликтов.

Ливан

В 1975г. в Ливане началась кровопролитная гражданская война, унесшая жизни, по меньшей мере, 150 тыс. человек. В 1978г. Совет Безопасности ООН направил в Ливан миротворческий контингент (*UNIFIL*), который должен был обеспечивать режим прекращения огня и помочь властям страны в установлении контроля над территорией.

Эффективность действий «голубых касок» оказалась невысокой. В 1982г. они оказались бессильными свидетелями израильского вторжения – израильская армия вела войну с палестинскими структурами, которые использовали Ливан в качестве основной базы для операций против еврейского государства. Позднее миротворцы получили задание наблюдать за эвакуацией палестинских формирований из Ливана. Миротворцы постоянно подвергались нападениям. Кульминацией стал взрыв казарм, которые занимали миротворцы США и Франции, в результате чего погибли сотни солдат (1983г.). В итоге, США, Франция, Италия и Великобритания немедленно вывели свои миротворческие контингенты. Миротворческий

контингент ООН, усиленный и обновленный после войны Израиля и «Хезболлы» 2006г., действует в Ливане по сей день.

В 1989г. в городе Таифе (Саудовская Аравия) было подписано соглашение о достижении мира. Гарантами мира выступили Сирия и Саудовская Аравия. Кроме установления рамок примирения между враждующими ливанскими группировками, Таифское соглашение предусматривало официальное признание за сирийскими войсками, контролировавшими значительную часть ливанской территории, миротворческого статуса (юг Ливана тогда контролировал Израиль, который вывел свои войска в 2000г.).

Таифское соглашение установило, что между Ливаном и Сирией существуют «привилегированные отношения» и что сирийская армия помогает ливанским властям разоружать враждующие милиции. Также было предусмотрено, что будущее сирийских миротворцев будет определяться в результате двусторонних переговоров между Бейрутом и Дамаском. Сирийские миротворцы сыграли двойственную роль. С одной стороны, они помогли разоружить вооруженные формирования христианских фалангистов, друзой и суннитов. С другой – крупнейшая и наиболее мощная организация шиитов «Хезболла», которая пользовалась поддержкой Ирана и Сирии, не отказалась от своих арсеналов. Всех необходимых ливанских подписей Таифское Соглашение не получило и полностью не было выполнено. Тем не менее, основные его положения работали: сирийцы упрочили свой контроль над значительной частью ливанской территории, сирийские разведывательные службы использовали Бейрут в качестве базы для операций, просирийские вооруженные формирования (в том числе «Хезболла», признанная США и рядом других государств террористической организацией) получали от сирийских военных оружие, инструкции и проходили обучение на сирийских военных базах в Ливане.

Сирия отказалась перебазировать своих миротворцев, как обещала ранее, а после вывода израильских войск из Ливана отказалась обсуждать вопрос о выводе своих солдат. Более того, Сирия активно вмешивалась во внутреннюю политику Ливана. В 2004г. Совет Безопасности ООН проявил редкое единодушие и потребовал немедленного вывода сирийских миротворцев. В 2005г. в Бейруте был убит популярный политик, известный своими антисирийскими настроениями. Сирию немедленно обвинили в организации этого убийства (эти обвинения были впоследствии подтверждены специальной комиссией ООН). В 2005г. в Ливане произошла «кедровая революция», участники которой требовали вывода сирийских миротворцев: в итоге Сирия согласилась с этим требованием и вывела 15 тыс. солдат.

В 2005г. «Хезболла», до этого активно обстреливавшая Израиль, похитила двух израильских солдат – это стало поводом для вторжения израильских войск. Война продемонстрировала, что «Хезболла» обладает мощным военным потенциалом, в том числе значительными запасами современных противотанковых вооружений, по всей видимости, полученных от сирийских миротворцев.

Руанда

В Руанде проживают две основные этнические группы – земледельцы хуту и кочевники тутси, представители которых долгое время правили страной. В 1972г. власти (тогда в Руанде правили тутси) организовали убийства около 200 тыс. хуту.

С 1993г. в этой стране действовал миротворческий контингент ООН (UNAMIR). «Голубые каски» были направлены в Руанду, чтобы проследить за тем, как соблюдается заключенное при посредничестве ООН мирное соглашение между властями страны (в основном хуту) и повстанцами (тутси). При планировании этой операции не предусматривалось, что миротворцы будут принимать какие-либо меры для предотвращения геноцида: «голубые каски» должны были способствовать мирному процессу, ведущему к созданию переходного правительства Руанды. Контингент имел меньшую численность, чем изначально было рекомендовано, и страдал от дефицита персонала и техники.

В конце 1993г. командование миротворцев начало получать многочисленные сообщения о том, что власти страны намереваются учинить массовую резню тутси. Миротворцы не остались равнодушными к этим сообщениям и известили свое непосредственное руководство.

Майкл Барнетт (*Michael Barnett*), автор книги «Свидетель геноцида» (*Eyewitness to a Genocide*), который собрал детальную информацию о произошедших событиях, подчеркивает, что бюрократы ООН – наиболее высокопоставленным из них был будущий генеральный секретарь ООН Кофи Аннан – не обращали на эту информацию внимания. Это объяснялось тем, что они опасались нападения на миротворцев (незадолго до этого американские миротворцы понесли тяжелые потери в Сомали) и были уверены в том, что еще одна подобная неудача вообще похоронит миротворческую деятельность. Поэтому доклады *UNAMIR* клялись под сукно, генеральный секретарь ООН Бутрос Бутрос-Гали и Совет Безопасности не информировались или получали искаженную информацию.

Ситуация осложнялась тем, что правительство Руанды пользовалось поддержкой постоянного члена Совета Безопасности – Франции, которая потенциально могла заблокировать любое кардинальное решение. Впоследствии это и произошло: в результате действий французских дипломатов в семи резолюциях Совбеза по Руанде, принятых в 1994г., слово «геноцид» вообще не фигурировало, несмотря на то, что реальное положение дел в этой стране было хорошо известно.

Весной 1994г. вспыхнула резня. Кампания геноцида была четко организована. Списки подлежащих убийству представителей тутси и лидеров оппозиции были составлены заблаговременно. Солдаты *UNAMIR* охраняли периметр своих баз и в большинстве случаев не пытались положить конец массовым убийствам, хотя и смогли спасти несколько десятков человек.

Первоначально Совет Безопасности вообще отверг возможность военного реагирования на руандийский геноцид. Правительства, выделившие воинские контингенты для *UNAMIR*, отозвали их, когда те понесли первые потери. Спустя две недели после начала массовых убийств Совет Безопасности проголосовал за сокращение численности миротворцев с 2 тыс. до 270 военнослужащих. Лишь через полтора месяца после начала геноцида Совет Безопасности санкционировал отправку войск ООН из примерно 5.5 тыс. солдат. Однако миротворцы опоздали: к моменту прибытия основного контингента повстанцы тутси установили контроль над страной. К этому моменту регулярная армия Руанды и милиция хуту уничтожили порядка 800- 940 тыс. человек.

Инструкция по применению

Организация Объединенных Наций была основана, «чтобы избавить грядущие поколения от бедствий войны». Решение этой задачи является важнейшей функцией ООН.

Операции ООН в пользу мира включают три основных вида деятельности: во-первых, предупреждение вооруженных конфликтов и миротворчество (устранение структурных причин конфликтов с перспективой формирования надежного фундамента для мира); во-вторых, поддержание мира (урегулирование конфликтов путем их прекращения с использованием методов дипломатии и посредничества) и, в-третьих, миростроительство (помощь в проведении структурных изменений в странах и регионах, которые участвуют или участвовали в вооруженных конфликтах – в эту категорию попадают такие действия, как реинтеграция бывших участников войн в общество, реформы служб безопасности и пр.).

Наиболее распространенным и лучше всего известным видом операций Организации Объединенных Наций в пользу мира являются операции по поддержанию мира, в которых участвуют «голубые каски» – миротворческие войска ООН. Юридическая основа для действий миротворческих контингентов содержится в Уставе ООН. Так, статья 7-я Устава предусматривает, что «все члены ООН для того, чтобы внести свой вклад в дело поддержания международного мира и безопасности, обязуются предоставлять в распоряжение Совета Безопасности по его требованию и в соответствии с особым соглашением или соглашениями необходимые для поддержания международного мира и безопасности вооруженные силы, помощь и соответствующие средства обслуживания, включая право прохода», и что «Члены ООН должны держать в состоянии немедленной готовности контингенты национальных военно-воздушных сил для совместных международных принудительных действий».

Популярность привлечения миротворческих контингентов ООН постоянно увеличивалась. Так, за первые 40 лет существования ООН были учреждены лишь 13 операций по поддержанию мира. За последующие 20 лет были развернуты 47 подобных операций. Изменились также условия и модели операций: первоначально операции по поддержанию мира представляли собой в основном военные операции по обеспечению соблюдения соглашений о прекращении огня и разъединении комбатантов после межгосударственных войн. Сегодня операции по поддержанию мира развились и расширились, превратившись в комплексную систему, которая включает в себя значительное количество элементов и предусматривает участие военного, полицейского и гражданского персонала. После окончания Холодной войны операции по поддержанию мира часто объединяются с «миростроительными миссиями».

Миротворцы ООН осуществляют контроль и наблюдение за мирными процессами, разворачивающимися в постконфликтных обществах, и оказывают враждующим сторонам помощь в выполнении подписанных ими мирных соглашений. Такая помощь может предоставляться во многих формах, в том числе в виде содействия в обеспечении безопасности населения, поощрения мер укрепления доверия, оказания помощи в формировании механизмов разделения власти, поддержки в проведении выборов, содействия в социально-экономическом развитии и пр.

Решение о развертывании войск ООН принимает Совет Безопасности, который учреждает миссии по поддержанию мира и определяет параметры их деятельности. Это достигается путем предоставления миссиям особого «мандата» – то есть детального описания стоящих перед ними задач. Чтобы учредить новую миссию по поддержанию мира или изменить мандат или численность личного состава любой существующей миссии, за соответствующее предложение должны проголосовать девять из 15-ти государств, входящих в Совет Безопасности. Если любой из пяти постоянных членов Совета (Россия, США, Великобритания, Франция, Китай) проголосует против такого предложения, то оно не принимается.

Обычно Совет Безопасности санкционирует операции по поддержанию мира на определенный первоначальный период – от 6-ти до 12-ти месяцев. Совбез периодически рассматривает ход выполнения мандата и обсуждает изменения обстановки на месте, исходя из информации и анализа, которые содержатся в регулярно представляемых Генеральным секретарем докладах. По прошествии времени Совет Безопасности принимает решения о продлении, расширении, свертывании, изменении или выводе операций по поддержанию мира. Если мандат миссии считается выполненным, Совет может принять решение о завершении операции.

Большинство подобных операций утверждаются и осуществляются самой ООН с привлечением войск, действующих под оперативным командованием ее структур. Эти задачи выполняет Департамент операций по поддержанию мира, который руководит и управляет миссиями от имени Генерального секретаря ООН, который, в свою очередь, отчитывается об их деятельности перед Советом Безопасности. Большинство миссий возглавляют специальные представители Генерального секретаря.

В некоторых случаях, когда непосредственное вмешательство ООН признается неуместным или нецелесообразным, Совет Безопасности может дать соответствующую санкцию региональным или другим международным организациям, которые также имеют или готовы создать свои миротворческие контингенты. Среди них такие структуры, как СНГ, Европейский Союз, Африканский Союз, НАТО, Экономическое сообщество Западноафриканских государств (*ECOWAS*). Иногда соответствующие мандаты выдаются «коалициям желающих стран».

Достаточно часто подобные мандаты выдаются постфактум. Так, в 1999г., после того, как авиация блока НАТО провела бомбежки Югославии, Совет Безопасности ООН поручил НАТО поддерживать мир в Косово. Одновременно Совет учредил Миссию ООН по делам временной администрации в Косово – операцию ООН по поддержанию мира – и поручил ей обеспечить административное управление территорией, поддерживать там законность и правопорядок и формировать демократические институты самоуправления. В 2008г. Косово объявил о независимости.

Также в 1999г. Совет Безопасности ООН уполномочил международные силы под командованием Австралии восстановить порядок на Восточном Тиморе (тогда – входил в состав

Индонезии, ныне – независимое государство Тимор-Лешти). В следующем году эти силы были заменены операцией ООН по поддержанию мира.

В 2001г. Совет уполномочил международную коалицию – Международные силы содействия безопасности (их основу составляют войска стран НАТО) – обеспечить военное присутствие в Афганистане, а также учредил политическую миссию ООН для оказания поддержки переходному правительству.

В 2003г., после свержения режима Саддама Хусейна войсками коалиции, лидером которой были США, Совет Безопасности ООН уполномочил многонациональные силы под командованием США поддерживать безопасность и стабильность в Ираке.

Еще один важный аспект использования миротворцев: зачастую международное сообщество более заинтересовано в безопасности своих солдат, чем мирного населения, которое эти солдаты призваны защищать. Так, миротворцы высадились в Восточном Тиморе только после того, как получили соответствующее разрешение правительства Индонезии и его же гарантии, что индонезийские войска не будут обстреливать миротворческие силы. В 2001г. Германия согласилась направить своих военных в Македонию для поддержания мира, однако лишь после того, как НАТО и Европейский Союз договорились и с македонским правительством и с албанскими сепаратистами о том, что миротворцы не пострадают.

Миротворческий механизм

Одной из серьезных проблем, которую до сих пор не удается решить миротворцам ООН, является кадровая и финансовая проблема. С одной стороны, достаточно сложно изыскать средства на финансирование дорогостоящих миротворческих операций, с другой – еще сложнее найти солдат для комплектации частей «голубых касок».

Все государства-члены юридически обязаны выплачивать свои доли расходов на операции по поддержанию мира в соответствии с особой формулой. Однако, как и в случае со многими другими бюджетами ООН, эти деньги выплачиваются несвоевременно, результатом чего является хронический дефицит миротворческого бюджета.

По состоянию на 1 января 2008г. львиную долю средств на содержание миротворцев выделяют индустриально-развитые государства. США обеспечили 26% этого бюджета, Япония – 17%, Германия – 9%, Великобритания – 8%, Франция – 7%, Италия – 5%, Канада, Испания и Китай – по 3%. Россия обеспечила 1% миротворческого бюджета.

Старшие военные офицеры, штабные офицеры и военные наблюдатели, служащие в миссиях ООН, нанимаются на службу непосредственно ООН, как правило, на основе прикомандирования от своих национальных вооруженных сил. Миротворческие контингенты, более известные как «голубые каски», участвуют в миротворческих операциях ООН на условиях, которые прорабатываются правительствами предоставляющих их стран, и остаются в целом под юрисдикцией этих правительств, хотя и служат под оперативным командованием ООН.

Военнослужащие, проходящие службу в составе операций ООН по поддержанию мира, получают денежное довольствие от правительств своих стран в соответствии со своим званием и шкалой окладов в национальных вооруженных силах. Страны, добровольно предоставляющие свои воинские контингенты и сформированные полицейские подразделения, получают компенсацию за понесенные при этом расходы от ООН. Для расчета размеров возмещения расходов на выплату окладов и субсидий всем военнослужащим и на дополнительные выплаты специалистам применяются стандартные ставки, утвержденные Генеральной Ассамблеей. Кроме того, страны, предоставляющие войска, получают компенсацию за используемое личным составом обмундирование, снаряжение и другое имущество, включая личное оружие. Действующие помесечные ставки возмещения, выплачиваемого ООН странам, предоставляющим войска, за каждого миротворца составляют примерно \$1 тыс. на денежное довольствие и субсидии, около \$300 на выплату надбавок специалистам; \$70 за амортизацию стоимости личного обмундирования, снаряжения и другого имущества и пр.

Это относительно небольшие суммы, которые, тем не менее, являются весьма значительными для «бедных» государств. Материальная заинтересованность и позволяет объяснить следующий факт: на протяжении последних трех десятилетий большую часть «голубых касок» предоставляют развивающиеся страны. По состоянию на 1 января 2008г., в первую десятку стран, предоставляющих больше всего войск для операций ООН по поддержанию мира, входили: Пакистан, Бангладеш, Индия, Нигерия, Непал, Гана, Иордания, Руанда, Италия и Уругвай. При этом численность итальянского миротворческого контингента в пять раз меньше, чем пакистанского. Традиционно на развивающиеся страны приходится более 65% всего военного и полицейского персонала ООН. Лишь 5-13% «голубых касок» предоставляют страны Европейского Союза, примерно 0.2-0.5% – США.

Ныне численность миротворческих контингентов ООН составляет 88 тыс. человек, в том числе 74 тыс. военнослужащих из 119-ти стран мира. Миротворческая армия ООН является достаточно крупной структурой. Так, в 2007г. на ее вооружении состояли 210 самолетов и вертолетов, более 18 тыс. автомобилей различных классов, 20 госпиталей. Ныне «голубые каски» участвуют в проведении 17 миротворческих операций (в том числе и в Грузии – *UNOMIG*), старейшая из которых была развернута в 1948г., и наблюдает за ходом выполнения мирных соглашений на Ближнем Востоке (*UNTSO*). Крупнейшие контингенты размещены в Конго (*MONUC*, 16 тыс. человек), Ливане и Либерии (*UNFIL* и *UNMIL* – по 12 тыс.). В период с середины 2008 до середины 2009г. на содержание войск ООН будет потрачено \$6.8 млрд – это составляет примерно 0.5% от совокупных военных расходов государств мира.

С 1948г. более 130-ти государств предоставляли своих военных, полицейских и гражданских сотрудников для проведения миротворческих операций. Под флагом ООН отслужили более 1 млн военнослужащих, полицейских и гражданских лиц. По состоянию на август 2008г., потери миротворцев составили 2 482 человека (наибольшее количество погибших пришлось на контингенты, расквартированные в Ливане и на Кипре). В том числе, 59 миротворцев погибли в 2008г., 87 – в 2007-м, 106 – в 2006-м. В значительной степени миротворцев не убивают – они погибают в результате несчастных случаев или от болезней.

Неподведенные итоги

Результаты действий миротворцев весьма противоречивы. С одной стороны, благодаря их усилиям удавалось остановить кровопролитие, с другой – некоторые операции оказывались проваленными. Последним примером такого рода стала война в Южной Осетии, которую не смогли предотвратить миротворцы России и Грузии.

Всего с 1948г. «голубые каски» принимали участие в 63 операциях. На них было израсходовано \$41.04 млрд. В результате этих операций были разоружены более 400 тыс. человек и проведены свободные (по критериям ООН) выборы в 45-ти государствах.

За шесть десятилетий идеология и тактика проведения миротворческих операций претерпели серьезные изменения. Различные исследователи дают различные градации этих изменений. В любом случае, общепринято, что они зависели от многих факторов: прежде всего, от международной обстановки и отношений между великими державами. Де-факто, в условиях Холодной войны миротворческие механизмы лишь дополняли усилия двух сверхдержав, которые поддерживали мировой порядок в соответствии со своими представлениями о нем.

Миротворческие войска ООН были созданы в 1948г. В 1956-м они пережили первые реформы, в результате которых были сформулированы основные принципы их деятельности. Эти правила, в основном, остаются в силе и по сей день. Тогда было установлено, что войска для миротворческих контингентов предоставляют лишь нейтральные государства, не имеющие прямой заинтересованности в данном конфликте. На деле этот принцип периодически приходилось игнорировать из-за нехватки солдат: так, ныне в Ливане (*UNFIL*) служат солдаты из мусульманских государств, которые, априори, более сочувствуют единоверцам-ливанцам (в том числе и членам террористической организации «Хезболла»), чем израильтянам.

Тогда же появился следующий принцип: миротворческие миссии можно создавать лишь при условии согласия всех заинтересованных сторон – из-за этого правила многие конфликты, где миротворцы могли бы сыграть позитивную роль, подобным образом не разрешались. Известно достаточно много примеров, когда великие державы грозили применить «вето», если Совет Безопасности будет обсуждать подобную возможность. Подобное, например, произошло во время первой войны в Чечне: в Совет Безопасности поступило предложение развернуть в Чечне международные миротворческие силы, однако эта идея была немедленно отвергнута, так как Россия пообещала применить «вето». Угрозы «вето» наиболее часто применялись в конце 1960-х- начале 1970-х годов, результатом этого стало практически полное отсутствие миротворческих операций.

В том же 1948г. «голубые каски» получили право открывать огонь лишь в ситуации, когда создавалась угроза для их жизней. Это положение привело к тому, что миротворцы не имеют на вооружении тяжелой техники (танков, артиллерии и пр.) и, в большинстве случаев, обладают лишь стрелковым оружием. Результатом становились многочисленные проколы: так, в 1992г., ставя задачу на проведение миротворческой операции в Боснии (*UNPROFOR*), Совет Безопасности ООН постановил, что главной задачей миротворцев является «создание условий для эффективной доставки гуманитарной помощи». При этом «голубые каски» не получили разрешения на применение силы для создания вышеуказанных условий. В Боснии были расквартированы 30 тыс. миротворцев, которые оказались не в состоянии противостоять местным полевым командирам и просто вооруженным преступникам, блокировавшим дороги, по которым передвигались гуманитарные конвои. Мирные жители не получали продовольствия и медикаментов, однако «голубые каски» были вынуждены соблюдать «букву» приказа. Иногда несколько сот солдат ООН бессильно наблюдали за тем, как группа бандитов тормозила первую машину гуманитарного конвоя и приказывала водителям остановиться. Известен случай, когда конвой простоял на дороге шесть дней, до тех пор, пока бандиты не сочли свою задачу выполненной и не убрались восвояси.

Этот принцип был частично пересмотрен лишь после окончания Холодной войны – Совет Безопасности в некоторых случаях выдавал более «жесткие» мандаты. Эти мандаты позволяют миротворцам и, по сути, даже требуют от них «использовать все необходимые средства» для защиты гражданского населения, предотвращения насильственных действий в отношении сотрудников и персонала ООН и удержания вооруженных элементов от невыполнения мирных соглашений. Ныне такие мандаты используют миссии ООН в Конго, Либерии, Бурунди, Гаити и Кот д'Ивуаре (Берег Слоновой Кости).

Окончание противостояния США и СССР привело к расцвету миротворческой деятельности ООН. Почти три четверти всех миротворческих операций ООН были развернуты после 1991г. Для примера: если в 1991г. миротворцы ООН участвовали в проведении 8-ми операций, то в 1994г. их число выросло до 18-ти. Проблемы также изменились: изначально миротворческие силы задумывались для того, чтобы разделять и принуждать к миру регулярные армии враждующих государств. Однако последнее десятилетие 20 века и первое десятилетие 21-го продемонстрировали, что большинство вооруженных конфликтов происходят не между отдельными государствами, а между государствами и негосударственными структурами, либо внутри самих государств. По степени накала и числу жертв подобные вооруженные конфликты не уступают, а иногда и превосходят «традиционные» войны. Эти конфликты останавливать намного сложнее, чем межгосударственные. В итоге, Совет Безопасности стал учреждать более крупные и сложные миссии ООН по поддержанию мира, зачастую предназначенные для оказания помощи в выполнении всеобъемлющих мирных соглашений между участниками внутригосударственных конфликтов.

Опубликовано относительно немного исследований, авторы которых пытаются оценить эффективность действий миротворческих сил. Так, исследование Контрольной палаты США (*Government Accountability Office*) показало, что миротворческие операции, которые проводит ООН, обходятся в меньшую сумму, чем аналогичные операции, проводимые Соединенными Штатами. Соответствующие действия ООН на Гаити обошлись в \$484 млн (оценивались расходы за первые 14 месяцев миссии). Если бы эту обязанность приняли на себя только США, то расходы превысили бы \$887 млн. Палата подчеркивает, что главная причина этого заключается

в различных подходах к оплате труда миротворцев. ООН выплачивает военным, полицейским и гражданским служащим фиксированную зарплату. Американские солдаты, полицейские и чиновники дополнительно к окладу получают многочисленные бонусы и премии. В результате, например, переброска американских полицейских обошлась бы в 8 раз дороже, чем полицейских ООН. Кроме того, подготовка, содержание и оснащение американских солдат обходится намного дороже – костяк вооруженных сил ООН составляют военные из государств «Третьего мира»: их меньше учат, снабжают более дешевым оружием и хуже кормят. Также гражданские служащие США, действующие за рубежом, согласно закону, должны быть размещены в безопасных зданиях, что еще более увеличивает затраты на их содержание. К безопасности гражданских служащих ООН подобных жестких требований не предъявляется.

Опубликованное в 2004г. исследование Оксфордского университета показало, что операции ООН по поддержанию мира являются эффективными, в том числе, с точки зрения расходов, если сопоставить их стоимость с ущербом, наносимым конфликтами, и потерями человеческих жизней и экономическим ущербом. В качестве инвестиции, операции ООН по поддержанию мира – по сравнению с операциями, проводимыми специально создаваемыми для этого коалициями, отличаются тем преимуществом, что их финансирование осуществляется на основе глобального разделения финансовых, материальных расходов и расходов на персонал.

Также выявлена зависимость между развертыванием миротворцев и уровнем военных потерь: чем шире масштабы операций по поддержанию мира, тем меньше потери, причем как в краткосрочном, так и в долгосрочном планах. Исследовательский центр *RAND* проанализировал восемь завершенных операций ООН по поддержанию мира и сделал вывод, что две трети этих операций были «успешными». В исследовании также указывается, что операции ООН по поддержанию мира являются весьма эффективным инструментом направления постконфликтных обществ в сторону достижения прочного мира и самой эффективной формой международного вмешательства из всех ныне известных. Альтернативы привлечению ООН в этой области являются либо намного более дорогостоящими, либо существенно менее эффективными.

Дэвид Соренсон (*David Sorenson*), автор книги «Политика миротворчества после Холодной войны» (*The Politics of Peacekeeping in the Post-Cold War Era*), указывает, что успех или неуспех той или иной миротворческой операции зависел от многих факторов. К примеру, Сальвадору и Мозамбику миротворцы ООН помогли пройти через переходный период и установить мир. В то же время Совет Безопасности продолжал направлять миротворцев в зоны конфликтов, например в Сомали, хотя там еще не действовал режим прекращения огня, а все враждующие стороны не согласились принять миротворцев. Некоторые мандаты ООН, порученные миротворцам, оказалось просто невозможно выполнить – для этого не хватало людей и ресурсов. Многие неудачи были вызваны нежеланием отдельных государств идти на риск, предоставляя своих солдат для проведения потенциально опасных операций.

Ричард Гован (*Richard Gowan*), автор исследования с показательным названием «Миротворчество в Кризисе – 2006-2008» (*The Strategic Context: Peacekeeping in Crisis, 2006-08*), считает, что проблема заключается в том, что, во-первых, во многих случаях отсутствуют внятные стратегии по умиротворению разрушенных войнами обществ и, во-вторых, в постановке нереалистичных задач. Гован считает, что миротворцы должны решать мелкие проблемы, а не пытаться совершить невозможное – создать демократическое, мирное и процветающее государство за короткий период времени.

Анджей Ситковски (*Andrzej Sitkowski*), автор книги «Миротворчество ООН: миф и реальность» (*United Nations Peacekeeping: Myth and Reality*), который долгое время проработал в соответствующих структурах Организации Объединенных Наций и знает ситуацию изнутри, считает, что в своей нынешней форме этот институт крайне неэффективен. Ситковски иллюстрирует это следующим образом: «Не стоит ожидать хорошей работы от пожарных, которые могут начать тушить охваченный огнем дом лишь после того, как получают разрешение от городского совета, и могут применять воду лишь для того, чтобы бороться с языками пламени, лижущими их ботинки».

По материалам Washington ProFile